

η) αντίπνιγος 650-664

Αποδέκτες των στίχων αυτών δεν είναι πια τα πουλιά.

655 τα τρανά, τα σεβάσµια πουλιά: Όπως διακρίνουν οι άνθρωποι μεταξύ θεών και μερικών τους τιµούν περισσότερο, έτσι μεταφέρουν τις διακρίσεις αυτές και στους «νέους θεούς», τα πουλιά.

Ερωτήµατα

1. Ποια είναι τα επιχειρήµατα του Πεισέταιρου υπέρ των πουλιών στο *επίρρηµα* του Αγώνα;
2. Πώς διαρθρώνεται ο λόγος του Πεισέταιρου στο *επίρρηµα*;
3. Ποιος είναι ο αποδέκτης των στίχων του *πνίγους*, ο νους ή το συναίσθηµα; Να τεκμηριώσεις την άποψή σου· υπάρχει κάποιος λόγος που µπορεί να δικαιολογεί τη συγκεκριµένη επιλογή του Πεισέταιρου;
4. Ποιο είναι το πρόγραµµα του Πεισέταιρου για τη νέα πόλη;
5. Σύγκρινε την πρόταση των στίχων 616-8 µε το συνοδευτικό κείµενο 13.
6. Τι ρόλο παίζει στο *αντεπίρρηµα* του Αγώνα ο χορός;
7. Παρακολούθησε τη στάση του χορού στις δύο *ωδές* (στροφή και αντιστροφή) του Αγώνα και στη *σφραγίδα* (στ. 665-677) και περίγραψε την. Παρατηρείται κάποια διαφοροποίηση;
8. Ο Πεισέταιρος µε τον Ευελπίδη ζητούσαν «ήσυχο τόπο» (βλ. στ. 47), «µια πολιτεία καλή για ξάπλα» (στ. 130). Κρίνε την πρόθεση αυτή, που είχε διατυπωθεί στον *πρόλογο*, µε τη δραστηριότητα του Πει. στον *επιρρηµατικό αγώνα*.

Σφραγίς 665-677

Η σφραγίδα, η απόφαση του χορού ως διαιτητή του Αγώνα.

665-6 ω σ' εμένανε... θα μένω: Απαγγέλλει ο κορυφαίος την ετυμηγορία του µετά τα όσα ακούστηκαν, για να ακολουθήσει µε τραγούδι ο χορός που επιδεδαιώνει µε τη σειρά του τη συμφωνία του µε τη γνώµη του Πει.

670-1 αν καταθέσεις... λόγια ομόγνωµα: Τη θέση των «όπλων» έχουν πάρει τα λόγια τα ομόγνωµα (αρχ. *όμόφρονες λόγοι*).

676-7 δύναµη... γνώση και σκέψη (αρχ. *ρόµη πράττειν... γνώμη... δουλεύειν*): Ο Πει. γίνεται επισήµως ο σύµβουλος των πουλιών, εκείνα θα ενεργούν υπό τις οδηγίες του.

Μεταβατική σκηνή 678-716

679 αναβολές νικίειες (αρχ. *μελλονικιᾶν < μέλλω* [=αργοπορώ, βραδύνω]): Ο Νικίας ήταν γνωστός για τη διστακτικότητα µε την οποία έπαιρνε τις αποφάσεις. Επικρίθηκε ακόµη για την απραξία των Αθηναϊκών δυνάµεων στις Συρακούσες κατά το χειµώνα του 415-414 π.Χ.

	<p>άμεση. Ελάτε, πρώτα πρώτα μπειτέ μεσ στη φωλιά μου, μεσ στα φρύγανά της και στα ξερόκλαδά της, όπως είναι και πέστε μου τα ονόματά σας.</p>	680 [641/2]
ΠΕΙ.	<p>Πράμα εύκολο αυτό. *Πεισέταιρο με λένε· το φίλο μου, Ευελπίδη, απ' τα Κριώα.</p>	685 [645]
ΤΣΑ.	*Χαίρετε και οι δυο σας.	
ΠΕΙ.	Χαιρόμαστε.*	
ΤΣΑ.	Εμπρός, λοιπόν, κοπιάστε.	
ΠΕΙ.	<p>Πάμε· πέρνα πρώτος, το δρόμο να μας δείξεις.</p>	
ΤΣΑ.	Έλα.	
ΠΕΙ.	<p>Άκου· έλα πίσω· εξήγησέ μας κάτι· εσείς είστε πετούμενα, εμείς όχι· πώς το λοιπόν θα ζήσουμε μαζί σας; Ωραία.</p>	690 [650]
ΤΣΑ.	<p>Μα βλέπεις στους αισώπειους μύθους πώς μια αλεπού πήγε παρέα να κάνει μ' έναν αϊτό και τι ξινό τής γήγε.</p>	
ΤΣΑ.	<p>Α, μη φοβάστε· υπάρχει μια ριζούλα, που δγάζετε φτερά, μόλις τη φάτε.</p>	695 [654]
ΠΕΙ.	Μπρος τότε.	
	<p>Εσείς, Μανόδωρε, Ξανθία, τα στρώματα στους ώμους σας, και μέσα. Άκου εσύ· σου μιλώ.</p>	
ΧΟ. (κ.)		
ΤΣΑ.	Τι με θέλεις;	
ΧΟ. (κ.)	<p>Αυτούς πάρ' τους μέσα και δάλ' τους να φάνε· μα η γλυκόφωνη αηδόνα σου, αυτή που μαζί με τις Μούσες κυλάει η λαλιά της, πες να θγει και να μείνει κοντά μας εδώ, να γλεντήσουμε λίγο μαζί της.</p>	700 [659]

680 ελάτε: Η πρόσκληση του Τσα. στους δύο Αθηναίους να μπουνε στη φωλιά υπηρετεί την ανάγκη να αδειάσει η σκηνή για να αρχίσει η παράδοση.

683 πέστε μου τα ονόματά σας: Αν είμασταν κι εμείς θεατές της παράστασης, δε θα γνωρίζαμε μέχρι το σημείο αυτό τα ονόματα των δύο πρωταγωνιστών, όπως ο Τσα.

684-5 Πεισέταιρο... Ευελπίδη... τα Κριώα: Ο Αριστοφάνης επινοεί πολύ συχνά τα ονόματα των πρωταγωνιστών του. Αυτά σχετίζονται με τη γενική εικόνα του χαρακτήρα τους μέσα στο έργο (βλ. και στο σχόλιο για το όνομα Πεισέταιρος, σελ. 29). Αυτός που μπορεί να πείσει τον εταίρο του, το σύντροφό του, αυτός ονομάζεται Πεισέταιρος. Για τον άλλο Αθηναίο ο Αριστοφάνης έπλασε το όνομα Ευελπίδης· αυτός στήριζε τις ελπίδες του στα σχέδια του συντρόφου του, διαθέτοντας ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των συμπολιτών του: *ἐν τοῖς δεινοῖς ἐυέλπιδες* (Θουκυδίδης). **τα Κριώα:** ο δήμος της Κριώας ίσως ήταν κάπου στα Β. ή ΒΑ της Αττικής.

692-94 στους αισώπειους μύθους... ξινό τῆς δγήκε: Σύμφωνα με το μύθο ο αετός και η αλεπού συμφώνησαν να ζουν ο ένας κοντά στον άλλο ισχυροποιώντας έτσι τη φιλία τους. Ο αετός όμως παραβίασε τους κανόνες της φιλίας· επειδή δεν είχε κάποτε τροφή, άρπαξε τα μικρά της αλεπούς, την ώρα που εκείνη απουσίαζε, και τα παρέθεσε ως γεύμα στα δικά του τα μικρά. Η αλεπού, ανήμπορη να καταδιώξει το πτηνό, αρκέστηκε σε κατάρρες. Δεν πέρασε πολύς καιρός κι η ασέβεια του αετού πληρώθηκε. Από ένα βωμό που θυσίαζαν μιαν αίγα άρπαξε σπλάχνα που καίονταν· ο δυνατός αέρας βοήθησε κι η φωλιά του τυλίχτηκε στις φλόγες. Τα αετόπουλα, ανήμπορα να πετάξουν, κήληκαν κι έπεσαν κάτω· εκεί τα καταδρόχισε η αλεπού. «Ο μύθος φανερώνει ότι αυτοί που παραβιάζουν τη φιλία, ακόμη κι αν ξεφύγουν από την τιμωρία των προδομένων φίλων τους, δε θα μπορέσουν να εμποδίσουν την θεία τιμωρία» (Αίσωπος).

695-6 υπάρχει ριζούλα... φτερά: Έχει ευρεία διάδοση σε λαϊκές παραδόσεις πολλών λαών το στοιχείο της μεταλλαγής ανθρώπου σε πτηνό ή ζώο με το που θα πει ή θα φάει κάποιο μαγικό παρασκεύασμα. Στην αρχαία ελληνική λογοτεχνική παράδοση είναι γνωστά τα «φάρμακα» της Κίρκης και το ραβδί της που κατάφεραν να μετατρέψουν σε χοίρους τους συντρόφους του Οδυσσέα (Οδ. κ 233-243), όπως και το αντίδοτο, «φάρμακο» επίσης, που έδωσε ο Ερμής στον Οδυσσέα για να αντιμετωπίσει τα δαίμονια της Κίρκης (Οδ. κ 302-306).

697 Μανόδωρε, Ξανθία: Αυτά είναι τα ονόματα των δούλων που ακολουθούσαν από την αρχή τους δύο Αθηναίους μεταφέροντας τις αναγκαίες αποσκευές τους.

698 τα στρώματα: Εννοεί τα στρωσίδια και ό,τι άλλο μεταφέρονε (σκεύη κλπ.). Θα ήταν όμως δυνατό να μη βλέπουν οι θεατές παρά μόνο τα διάφορα σκεύη και όχι στρώματα, την ώρα που αυτά ονομάζονται από τον Πει. *στρώματα*.

699-701 άκου εσύ... μαζί της: Με αυτή την παρέμβαση του κορυφαίου ο χορός αναλαμβάνει και πάλι πρωτοβουλία. Φροντίζει να μείνει κενή η σκηνή και προσκαλεί μέσω του Τσα. την αηδόνα. Το κελάδημά της, η μελωδία που θα παίξει με τον αυλό του ο αυλητής, θα συνοδεύει την απαγγελία της παράδοσης.

- ΠΕΙ.** *Ναι, κάμε τους, αλήθεια, αυτή τη χάρη·
φώναξε το πουλί να θγει απ' τα θάμνα·*
- ΕΥ.** *Αχ, να χαρείς, πες του να θγει, να δούμε
κι εμείς οι δυο λιγάκι την αηδόνα.* **705 [664]**
- ΤΣΑ.** *Αφού το επιθυμείτε, ας γίνει. Πρόκνη!
Για πρόβαλ' έξω να σε δουν οι ξένοι.*
- ΠΕΙ.** *Ω θεέ μου, θεέ μου, τι όμορφο πουλάκι!
Τι τρυφερό και τι λευκό!*
- ΕΥ.** *Βρε, ξέρεις
πώς θα μ' ευχαριστούσε, αν το δοντούσα;* **710 [669]**
- ΠΕΙ.** *Και τι χρυσαφικά, σαν κοπελίτσα!*
- ΕΥ.** *Ω, θα μπορούσα, λέω, να τη φιλήσω.*
- ΠΕΙ.** *Βρε φουκαρά, έχει μύτη σα δυο σούβλες.*
- ΕΥ.** *Της θγάζω απ' το κεφάλι εγώ το τσόφλιο,
σαν απ' τ' αβγό, και τότε τη φιλάω.* **715 [674]**
- ΤΣΑ.** *Πάμε.*
- ΠΕΙ.** *Έμπα πρώτος, και καλή να 'ν' η ώρα.*

«Βρε φουκαρά, έχει μύτη σα δυο σούβλες» (Όρν. 713)
Αυλητής με διπλό αυλό. Φαίνεται πολύ καθαρά ο τρόπος με τον οποίο στερεωνόταν
το όργανο στο κεφάλι του (5ος π.Χ. αι., Λονδίνο). [Εκδοτική Αθ.]

703-5 φώναξε το πουλί... την αηδόνα: Είναι φυσικό τόσο οι προτροπές του Πει. όσο και το ενδιαφέρον του συντρόφου του για την αηδόνα να κεντρίζουν την περιέργεια των θεατών, το στόχο και τη μόνιμη μέριμνα του ποιητή.

713 ὄρε φουκαρά... σούδλες: Αναφορά στο διπλό αυλό που έχει στο στόμα της η αηδόνα. Ο μελωδικός ήχος που θα ακούνε οι θεατές κατά τη διάρκεια της παράδωσης θα προέρχεται ωστόσο από τον αυλό του αυλητή. Το διπλό αυλό συγκρατούσαν στο στόμα τους οι αυλητές με τη βοήθεια ενός δερμάτινου περιστομίου που λεγόταν *φορβειά*.

714 της δγάζω... το τσόφλιο: Ο αυλός ή και το προσωπίο της τον εμπόδιζαν να τη φιλήσει.

Ερώτημα

Τι συμβαίνει στη σκηνή του θεάτρου, σύμφωνα με όσα λέγονται στους στίχους αυτούς;

Αθηναϊκό νόμισμα: εικονίζεται το θέατρο του Διονύσου,
2ος μ.Χ. αι. [Καρδαμίτσα]

ΧΟ.

Αηδόνα, αηδόνα *πολύηχη,
ω λατρευτή, που σαν εσέ
δεν αγαπούμε άλλο πουλί,
συντροφισσά μας στη βόσκη
και σε όλα τα τραγούδια μας,
φάνηκες, ήρθες, σε είδαμε,
με τη λαλιά σου τη γλυκιά.
Ω εσύ, που με ήχους εαρινούς
παίζεις ανλό μελωδικό,
στους αναπαίστους κάμε αρχή.

720 [678]

725 [683/4]

ΧΟ. (κ.)

*Ω αδύναμο ανθρώπινο γένος εσύ,
με των φύλλων παρόμοιο τη φύτρα,

Από το μύθο της Αηδόνας (αριστερά) και της Χελιδόνας (δεξιά),
7ος π.Χ. αι. (Ορν. 234, 718, σχόλιο στο στ. 17). [Πάπυρος]

ΠΑΡΑΒΑΣΗ 717-842

α) κομμάτιον 717-726

717-726 αηδόνα... στους αναπαίστους κάμε αρχή: Το κομμάτιον, η πρώτη ενότητα της παραβάσεως. Η τριπλή κλητική προσφώνηση στην αρχή ταιριάζει με το ύφος κλητικών ύμνων, δηλαδή ύμνων του χορού σε θεούς ή θεϊκές οντότητες. Στη συνέχεια όμως το τραγούδι παίρνει μια λαϊκότερη μορφή, (οι λέξεις φάνηκες, ήρθες, σε είδαμε, αρχ. ἤλθες, ἦλθες, ὥφθης) μοιάζει με λαϊκό καλασώρισμα, αντίστοιχο με τα «χελιδονίσματα», το καλοσώρισμα της άνοιξης με τον ερχομό των χελιδονιών στην ελληνική ύπαιθρο, πριν από την αστικοποίησή της.

726 στους αναπαίστους κάμε αρχή: Ο χορός καλεί την αηδόνα να αρχίσει τους αναπαίστους, ίσως να κάνει μια μουσική εισαγωγή πριν από την απαγγελία τους. Οι στίχοι αυτοί λέγονται έτσι, γιατί στο πρωτότυπο είναι γραμμένοι σε τέτοιο μέτρο, σε αναπαιστικό μέτρο. Ο μεταφραστής έχει καταφέρει να αποδώσει το αρχαίο κείμενο σε μετάφραση με αντίστοιχο νεοελληνικό μέτρο και στίχο που έχει το σχήμα $\text{UU}'\text{UU}'\text{UU}'\text{UU}'\text{UU}'\text{UU}'\text{UU}'\text{UU}'$. Γράφει ο ίδιος σχετικά: «Η μεταφορά του στη γλώσσα μας είναι κατορθωτή, φυσική και καλοπρόσδεκτη· ο αντίστοιχός του τονικός στίχος έχει 22 συλλαβές και χωρίζεται, σύμφωνα με το αρχαίο πρότυπό του, σε δύο ημιστίχια, δωδεκασύλλαβο το πρώτο, δεκασύλλαβο το δεύτερο». Στην αρχαία ελληνική είχαμε εναλλαγή μακρόχρονων και βραχύχρονων συλλαβών, στη νεοελληνική έχουμε εναλλαγή τονισμένων και άτονων.

6) ανάπαιστοι 727-764

Αντίθετα μ' αυτό που ήταν συνηθισμένο στις προηγούμενες κωμωδίες του Αριστοφάνη, στην ενότητα αυτή ο χορός δεν κάνει λόγο για τον ποιητή.

Πρόσεξε ακόμη ότι ο ποιητής μεταφέρει στο στόμα των πουλιών ιδέες που έχουν και καταστάσεις που ζουν οι άνθρωποι. Κάνει όμως και το ακριδώς αντίθετο: μεταφέρει στους ανθρώπους καταστάσεις που ζουν τα πουλιά. Πρόκειται για τεχνικές που παράγουν γέλιο.

727 ω αδύναμο... τη φύτρα: Σύγκρινε με τους επόμενους ομηρικούς στίχους: (ο Ιππόλοχος προς το Γλαύκο, το γιο του Τυδέα) «Μεγαλόψυχε Τυδείδη, τι ρωτάς για τη γενιά μου;| Όποια η γενιά των φύλλων, τέτοια είν' και των ανθρώπων.| Φύλλα άλλα ρίχνει χάμω άνεμος κι άλλα τα δέντρα| τα ευθαλή δγάζουν, σαν φθάνει της ανοίξεως η ώρα| έτσι η φύτρα των ανθρώπων, μια γεννιέται μια πεθαίνει.» (Ιλ. Ζ 146-9) και «Και ο άναξ ο Απόλλων ο μακροτοξότης του 'πε:| Κοσμοσεΐστη, μυαλωμένος δεν θα έλεγες πως είμαι,| αν εσένα για τη χάρη των θνητών θα πολεμούσα,| των δειλών, που με τα φύλλα όμοιοι άλλοτε ετούτοι| όλο φλόγα ζωής είναι, τρώγοντας καρπό της γης τους,| κι άλλοτε άψυχοι πεθαίνουν.» (Ιλ. Φ 461-6).

λασποζύμωτα ανήμπορα πλάσματα, σκιές
 και φαντάσματα κούφιων ειδώλων,
 όντα εφήμερα, δίχως φτερούγες, θνητοί
 κακορίζικοι, εικόνες ονείρων,
 για προσέξτε κι ακούστε τ' αθάνατα εμάς,
 *που 'χουμε ύπαρξη αιώνια στον κόσμο
 κι είμαστε όντα του αιθέρα, χωρίς γερατειά
 και με σκέψεις αθάνατες· κι έτσι,
 από μας αφού μάθετε πια τα σωστά
 για τα ουράνια ζητήματα, κι όλη
 την αλήθεια γνωρίσετε, ποια των πουλιών
 είναι η φύση και πώς έχουν γίνει
 τα ποτάμια και το Έρεβος, Χάος και θεοί,

730 [688]

«Στην αρχή υπήρξε Νύχτα και Χάος μοναχά» (Όρν. 735).
 Ανάμεσα στη Νύχτα και την Ηώ ξεπροβάλλει ο Ήλιος με το τέθριππό του,
 5ος π.Χ. αι., Νέα Υόρκη. [Εκδοτική Αθ.]

728 λασποζύμωτα (αρχ. *πλάσματα πηλοῦ*): Η ιδέα ότι το ανθρώπινο γένος έχει πλαστεί από θεό με πηλό παρουσιάζεται εδώ για πρώτη φορά στην αρχαία ελληνική γραμματεία· δεν ήταν ωστόσο εντελώς άγνωστη στους Έλληνες. Βλέπε για παράδειγμα την παραγγελία του Δία στον Ήφαιστο να πλάσει την Πανδώρα, για να τιμωρήσει τους ανθρώπους που δέχτηκαν την κλεμμένη φωτιά που τους έδωσε ο Προμηθέας. «...το ῥίξε στο γέλιο των θεών και των ανθρώπων ο πατέρας· και πρόσταξε: Τον ξακουστό τον Ήφαιστο, όσο μπορούσε πιο ταχιά, να σμίξει χώμα με νερό, να δάλει μέσα ανθρώπινη φωνή και δύναμη ζωής και πλάσμα που να μοιάζει στη θωριά με τις αθάνατες θεές να κάμει, ...». (Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι* 59-63).

730 για προσέξετε κι ακούστε (αρχ. *προσέχετε τὸν νοῦν*): Μια προτροπή που ακούγεται και σε άλλες παραβάσεις του Αριστοφάνη. Ο χορός ως συντελεστής της παράστασης και μιλώντας συχνά αντί του ίδιου του ποιητή ενδιαφέρεται ιδιαίτερα να τον προσέξουν οι θεατές. Και ως πρόσωπο του δράματος ο συγκεκριμένος χορός των πουλιών πάλι ενδιαφέρεται να τύχουν προσοχής τα λόγια του.

730-1 τ' αθάνατα εμάς... αθάνατες: Τα πουλιά χαρακτηρίζουν τους εαυτούς τους με επίθετα, που πολλά απ' αυτά χρησιμοποιούνταν στο έπος για να προσδιορισθούν ιδιότητες και γνωρίσματα των θεών.

732-33 αφού μάθετε... τα σωστά... κι όλη την αλήθεια γνωρίσετε (αρχ. *ἀκούσαντες ὀρθῶς, εἰδότες ὀρθῶς*): Οι σοφιστές, μεταξύ αυτών ο Πρόδικος που μνημονεύεται στο μεθεπόμενο στίχο, έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την *ὀρθοέπεια*, την *ὀρθότητα ὀνομάτων*· αντιμετώπιζαν το ερώτημα κατά πόσο η σχέση μιας λέξης με το περιεχόμενό της είναι φυσική ή αποτέλεσμα μιας σύμβασης, μιας συμφωνίας. Δεν χρησιμοποιεί τυχαία ο Αριστοφάνης τις συγκεκριμένες εκφράσεις.

για τα ουράνια ζητήματα (αρχ. *περὶ τῶν μετεώρων*): αυτά συμπεριλαμβάνουν μετεωρολογία και αστρονομία. Ό, τι σχετιζόταν με τα *μετέωρα*, δηλαδή τα πράγματα που δεν βρίσκονται στη γη, με τα ουράνια φαινόμενα, απασχολούσε, όπως φαίνεται, ιδιαίτερα τους ανθρώπους του πνεύματος στην Αθήνα κατά το τελευταίο τέταρτο του 5ου αιώνα π.Χ. Ο Αριστοφάνης στις *Νεφέλες* κατατάσσει τον Πρόδικο μεταξύ των *μετεωροσοφιστῶν*. Γενικά η αρχαία κωμωδία και όχι μόνο ο Αριστοφάνης αντιμετώπιζε το νέο, το μη παραδοσιακό, τουλάχιστον με επιφύλαξη. Στην ισοπεδωτικά απλοποιημένη λογική της κατατάσσει και τον Σωκράτη ανάμεσα στους σοφιστές, ανάμεσα σ' εκείνους που ασχολούνταν με τα *μετέωρα* πράγματα, με τα υπέργεια. Στο πλαίσιο της κριτικής του ο Αριστοφάνης αποδίδει στα *μετέωρα* το χαρακτήρα των φανταστικών, των ελαφρών και νεφελοειδών πραγμάτων (γι αυτό και οι *Νεφέλες* έχουν χορό νεφελών). Για τη λαϊκή πίστη η συζήτηση για τα ουράνια φαινόμενα μαρτυρούσε μια τάση που αμφισβητούσε την παραδοσιακή πίστη.

733-4 ποια των πουλιών είναι η φύση... θεοί: Ο χορός αναγγέλλει επιγραμματικά και προγραμματικά για ποια θέματα θα διαφωτίσει τους ανθρώπους στη συγκεκριμένη ενότητα της *παράδρασης*. Κατά παράδοση στους *αναπαίστους* ο ποιητής ανέπτυξε μια επιχειρηματολογία που σχετιζόταν με την τέχνη του, τους ομοτέχνους του, με τη στάση του απέναντι στο κοινό του και την κριτική του προς αυτό. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση των *Ορνίθων* συνίσταται στο ότι η επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται, εντάσσεται οφθαλμοφανώς στην υπόθεση και τα δεδομένα του συγκεκριμένου δράματος.

να φωνάξετε «Πρόδικε, σκάσε!»,
 Στην αρχή υπήρχε Νύχτα και Χάος μοναχά,
 πλατύς Τάρταρος κι Έρεβος μαύρο· **735 [692]**
 ούτε αέρας υπήρχε ούτε γη ή ουρανός·
 τότε μέσα στον Έρεβον τον κόρφο
 τον απέραντο, έν' άσπορο αβγό στην αρχή
 η μαυροφτέρουγη Νύχτα γεννάει·
 κι όταν ήρθε ο καιρός, απ' τ' αβγό ο ποθητός
 πρόδαλε Έρωτας· είχε στις πλάτες
 δυο φτερούγες που αστράφταν χρυσές, και γοργά
 στο στροβίλισμα επέτα τον ανέμου.
 Με το Χάος, που κι αυτό φτερωτό ήταν, κρυφά
 μες στον Τάρταρο ο Έρωτας σμίγει, **740 [698]**
 και το γένος μας έτσι ξεκλώσσησε· αυτό
 μες στο φως πρωτανέδασε κιόλας.
 Αθανάτων φυλή δεν υπήρχε, ώσπου πια
 σμίξιμο έφερε ο Έρωτας σε όλα·
 κι όπως έσμιγε το 'να με τ' άλλο, ουρανός,
 γη και θάλασσα γινήκαν, κι όλων
 των μακάριων αθάνατων θεών η φυλή.
 Πιο παλιά λοιπόν είμαστε απ' όλους
 τους μακάριους θεούς. Κι ότι τον Έρωτα εμείς **745 [703/4]**
 γέννημα είμαστε, πλήθος υπάρχουν
 αποδείξεις· πετούμε κι εμείς σαν αυτόν
 και μ' αυτούς που αγαπούν πάντα πάμε·
 κάποιον πρόσωπο, ας πούμε, κάνει όρκο, μακριά
 πια να μείνει απ' αυτόν που το θέλει,
 μα για δώρο τού στέλνει πουλί ο εραστής,
 χήνα, ορτύκι, τρυγόνι ή κοκόρι,
 και του αλλάζει τη γνώμη· τρανή των πουλιών
 για τον έρωτα η δύναμη, δλέπεις.
 Και σ' εμάς τα πουλιά βρίσκουν πάντα οι θνητοί
 κάθε πράγμα σπονδαίο και μεγάλο. **750 [708]**
 Εμείς δείχνουμε πρώτα την κάθε εποχή,
 πότε είν' άνοιξη, θέρος, χειμώνας·
 όταν κρίζοντας φεύγει απο δω ο γερανός
 για να πάει στη Λιβύη, λέει να σπέρνουν·
 και το ναύτη ορμηνεύει «για κρέμασε πια
 το τιμόνι και ρίξ' το στην ξάπλα»,
 *«του Ορέστη», σου λέει, «φτιάσε ρούχο, μωρέ,
 να μην κρώνει και γδύνει τον κόσμο».*

- 734 να φωνάξετε «Πρόδιξε, σκάσε!»:** Η διδασκαλία του Προδίκου (από την Κέα, περ. 470-390 π.Χ.) θα ήταν οπωσδήποτε διαφορετική από όσα πρέσβευαν τα πουλιά για τον εαυτό τους και τη γένεση του κόσμου· επομένως οι άνθρωποι θα την αποδοκίμαζαν, μόλις μάθαιναν τα ορθά, τα σωστά, όπως υπόσχονταν τα ίδια τα πουλιά.
- 735-44:** Στους στίχους αυτούς αναπτύσσεται η θεογονία των πουλιών. Γι' αυτήν ο Αριστοφάνης φαίνεται ότι χρησιμοποίησε ως κύριο πρότυπό του τη *Θεογονία* του Ησίοδου.
- 735 στην αρχή...μοναχά:** Για τον Ησίοδο (*Θεογ.* 123) η Νύχτα γεννήθηκε από το Χάος, ήταν δηλαδή δεύτερης γενιάς δημιουργήμα και όχι πρώτη, όπως εδώ. Στη διήγηση της Παλαιάς Διαθήκης για τη δημιουργία του κόσμου διαβάζουμε ότι μετά τη δημιουργία του υλικού σύμπαντος «η γη ήταν αθέατη και αδιαμόρφωτη και σκεπαζόταν από βαθύ σκοτάδι» (*Γένεση* 1, 2).
- 742 αθανάτων φυλή δεν υπήρχε:** δηλαδή οι αθάνατοι θεοί του Ολύμπου δεν είχαν ακόμη δημιουργηθεί.
- 743-4 ουρανός... η φυλή:** Τελευταίοι απ' όλους στη σειρά έγιναν οι θεοί του Ολύμπου! Πρώτ' απ' όλα τα όντα ήταν τα πουλιά!
- 744-6 κι ότι του Έρωτα... αποδείξεις:** Αφού τα πουλιά με τη δική τους θεογονία θεμελίωσαν την προτεραιότητά τους απέναντι στους θεούς, δε συνεχίζουν την αφήγησή τους για τη δημιουργία των άλλων όντων. Την καταγωγή τους από τον Έρωτα την αποδεικνύουν καταφεύγοντας σε επιχειρήματα που προκύπτουν από το παρόν.
- 750-78:** Σύμφωνα με όσα είχε υποσχεθεί ο Πει. (στ. 625-6), όλα τα αγαθά θα πήγαιναν στους ανθρώπους, αν εκείνοι πίστευαν τελικά στα πουλιά. Εδώ τα πουλιά, υιοθετώντας πλήρως όλα όσα είχε υποσχεθεί ο Πει., παρουσιάζονται ως ευεργέτες των ανθρώπων σε ποικίλες περιστάσεις.
- 751-7 εμείς δείχνουμε... ρούχα αγοράζουν:** Τα πουλιά δείχνουν την αλλαγή των εποχών. **άνοιξη, θέρος, χειμώνας:** στο αρχαίο κείμενο οι εποχές που αναφέρονται είναι η άνοιξη (*ἔαρ*), ο χειμώνας (*χειμών*) και το φθινόπωρο (*ὀπώρα*). Η *ὀπώρα* στα αρχαία ελληνικά φαίνεται ότι συμπεριλάμβανε και το καλοκαίρι, ή ένα μεγάλο μέρος του, και γι' αυτό ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τη λέξη *θέρος*.
- 754 Ορέστης:** Ο μυθικός Όρεστης, γιος του Αγαμέμνονα και της Κλυταιμνήστρας, αφού σκότωσε τη μητέρα του για να εκδικηθεί το φόνο του πατέρα του απ' αυτήν και τον Αίγισθο, καταδιωκόταν από τις Ερινύες και περιφερόταν από τόπο σε τόπο σε κατάσταση μανίας. Ίσως η κατάσταση αυτή είχε οδηγήσει στο να χρησιμοποιείται το όνομα ως παρωνύμιο (παρατσούκλι) ανθρώπων που περιφέρονταν στους δρόμους και αφαιρούσαν τα ρούχα από ανυποψίαστους διαδότες για δική τους χρήση (*λωποδύτης*). **του Ορέστη... κόσμος:** Κωμική προσαρμογή των παραγγεμάτων του Ησίοδου στο έργο του *Έργα και Ημέραι*: «Και τότε, για να προφυλάξεις το κορμί σου, φόρεσε, αν θέλεις να μ' ακούσεις, κάπα μαλακή κι ένα μακρύ χιτώνα —πέρασε από στημόνι ωραίο πολύ και πυκνό φάδι— και συ τυλίξου τη καλά, για να 'ναι οι τρίχες σου καλά σφιγμένες και να μη σηκώνονται με τ' ανατρίχιασμα σ' όλο σου το κορμί απάνω ως κάτω» (*Έργα* 536-40).

Αλλ' αργότερα ἐν' ἄλλο πουλί μια εποχή
 φανερώνει καινούρια, ο πετρίτης· 755 [713]
 «ο ανοιξιάτικος κούρος να γίνει» θα πει
 «των προβάτων». Σα δουν χελιδόνι,
 τις χοντρές χειμωνιάτικες κάπες πουλούν
 και λαφρύτερα ρούχα αγοράζουν.
 Για σας Ἀμμωνας εἶμασθ' εμεῖς και Δελφοί
 και Δωδώνη κι Απόλλωνας μάντης.
 Για να πιάσετε μια ὅποια δουλειά, την αρχή
 για να κάμετε σε ὅ,τι και να 'ναι
 —αγορά, εμπόριο, γάμο, ταξίδι—, πουλιά 760 [718]
 μαντικά θα ρωτήσετε πρώτα.
 Τα πουλιά εἰν' οἰωνοί και για τούτο οἰωνό
 λέτε κάθε σημάδι μαντείας·
 κάθε αντάμωμα ἢ φτάρνισμα, κάθε φωνή,
 κι ἓνα σούσουρο ἀκόμα τυχαίο,
 κι ἓνας δούλος ἢ γάιδαρος, ὅλα για σας,
 εἰν' οἰωνοί, ναι, πουλιά μ' ἄλλα λόγια.
 Ε, τι λες; Τα πουλιά φανερά στους θνητούς
 ἀπολλώνιο δεν εἶναι μαντείο;
 Ὡστε τώρα, αν πιστέψετε εμάς για θεούς, 765 [723]
 *Μούσες θα 'χετε ευθύς χρησμοδίες να λεν
 με τον κάθε καιρό, με ζεστό, με ψυχρό,
 με τη μέτρια την κάψα, με ἀνέμων πνοές*·
 κι οὔτε δα θα το σκάμε ποτέ, στα ψηλά 770 [728]
 σαν το Δία να καθόμαστε με ὄψη βαριά
 μες στα σύννεφα· πάντα κοντά σας εμεῖς,
 στα παιδιὰ σας, στα ἐγγόνια, στους ἰδίους εσάς
 θα χαρίζουμε πλοῦτη και υγεία και ζωή,
 νιάτα, ειρήνη, ξεφάντωμα, γέλια, χαρές,
 του πουλιού θα σας δίνουμε ἀκόμα το γάλα. 775 [734]
 Τόσο πλούσιοι θα γίνετε, τόσο πολλά
 θα φορτώσουμε σ' ὅλους εσάς ἀγαθά,
 που θα λέτε «τι ἀσήκωτο δάρος!».

756 κούρος: κουρά, κούρεμα.

756-7 σα δουν... αγοράζουν: Κωμική υπερβολή, κινείται στο χώρο της κωμικής φαντασίας και όχι της πραγματικότητας.

758 Άμμωνας... Δωδώνη: Ο Αιγυπτιακός θεός Άμμων έγινε γνωστός στους Έλληνες από την αποικία τους στην Κυρήνη. Ταυτίστηκε μάλιστα με το Δία. Όταν άρχισαν να χάνουν σε κύρος και ακτινοβολία τα ελληνικά μαντεία, πολλοί καταφεύγανε μεταξύ άλλων και στο μαντείο του Άμμωνα· μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται ο Κροίσος, ο Κίμων, ο Αλκιβιάδης, ο Νικίας, ο Λύσανδρος και ο Μέγας Αλέξανδρος. **Δωδώνη:** ονομαστό, από τον Όμηρο ήδη, μαντείο του Δία.

761-63 τα πουλιά είναι οιωνοί... πουλιά μ' άλλα λόγια: Στο αρχαίο κείμενο χρησιμοποιείται η λέξη *ὄρνις* με τη σημασία «οιωνός, σημάδι». Γι' αυτό ο μεταφραστής συνδέει τη λέξη «οιωνοί» με τη λέξη «πουλιά» (=ὄρνιθες), για να μας μεταφέρει αυτό το παιχνίδι με τις δύο σημασίες της λέξης. Το κωμικό προκύπτει αν, ακολουθώντας αυτή την «εξίσωση»-επεξήγηση του στίχου που κάνει ο μεταφραστής με τη φράση «πουλιά μ' άλλα λόγια», τοποθετήσουμε τη λέξη πουλί (*ὄρνις*) σε κάθε τι που αναφέρεται εδώ. Φθάνουμε έτσι κλιμακωτά στον παραλογισμό ότι κι ο γάιδαρος είναι πουλί! Αυτό ακριδώς είναι εκείνο που ακούγεται στο αρχαίο κείμενο (*φήμη γ' ἡμῖν ὄρνις ἐστί, παρμόν τ' ὄρνιθα καλείτε, ξύμβολον ὄρνιν, φωνὴν ὄρνιν, θεράποντ' ὄρνιν, ὄνον ὄρνιν*), άλλο δέβαια τι πραγματικά εννοείται. Στην πραγματικότητα φαίνεται ότι και ο γάιδαρος μπορούσε να εκληφθεῖ ως οιωνός, σημάδι.

762 φτέρνισμα: Από πολύ παλιά το φτέρνισμα θεωρούνταν καλό σημάδι· μόλις προσευχήθηκε η Πηνελόπη για να επιστρέψει ο Οδυσσεύς, φτερνίστηκε ο Τηλέμαχος κι αυτό θεωρήθηκε καλό σημάδι για την έκδοση της ευχής. «Αν ερχόταν ο Οδυσσεύς κι έφθανε στην πάτρια γη του, | με το γιο του ευθύς τη δία των ανδρών θα εκδικιόταν». | Έτσι είπε (ενν. η Πηνελόπη) κι εφταρνίσθη ο Τηλέμαχος, και γύρω | άγρια αντήχησε το δώμα· γέλασε η Πηνελόπη, | και στον Εύμαιο αμέσως είπε λόγια φτερωμένα: | «Τρέξε κάλεσε τον ξένο νά 'ρθει εδώ απέναντί μου· | δεν το βλέπεις πως ο γιος μου με τα λόγια μου εφταρνίσθη; | Γι αυτό ο θάνατος θα είναι δέβαιος για τους μνηστήρες! όλους, και δε θα γλιτώσουν απ' τη μοίρα κι απ' το χάρο» (Οδ. ρ 539-547).

γ) *πνίγος* 765-778

771-8: Στους στίχους αυτούς έχουμε συσσωρευμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που προσδιορίζουν μια χώρα μυθική, ένα τόπο που δεν υπάρχει [λατινική λέξη *utopia* <οὐ+τόπος· πρώτος χρησιμοποίησε τη λέξη ο Thomas More (1478-1535) στο έργο του με τίτλο *Ουτοπία*, που έχει γραφεί στη λατινική γλώσσα και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1516]. Παρά το ότι ως έννοια και λέξη η ουτοπία ήταν άγνωστη στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία, βρίσκουμε περιπτώσεις ουτοπίας ήδη από τα πρώτα στάδιά της· για παράδειγμα η περιγραφή της χώρας των Φαιάκων στην Οδύσσεια έχει πολλά ουτοπικά χαρακτηριστικά. Η εποχή του χρυσού γένους, επί Κρόνου, όπως την περιγράφει ο Ησίοδος στα *Έργα*, περιλαμβάνει επίσης τέτοια στοιχεία, όπως είναι η ζωή χωρίς φροντίδες, χωρίς πόνο και χωρίς γηρατειά, και η αυτόματη καρποφορία της γης, χωρίς καλλιέργεια.

ΧΟ.

Ω Μούσα *των θάμνων*,
τσιουτσίου τσιουτσίου τσιουτίγξ,
πον χίλιονς κελαηδάς σκοπούς, μαζί σον εμείς
και στων θουνών τις κορυφές και στα θατιά φαράγγια,
τσιουτσίου τσιουτίγξ,
σε δέντρο φουντωμένο καθισμένα,
τσιουτσίου τσιουτίγξ,
μέσ' απ' τους *ευκίνητους ξεχύνουμε λαიმούς μας
ιερά μελωδικά τραγούδια για τον Πάνα

[στροφή
780 [738]

785 [743]

«Ω Μούσα των θάμνων» (Όρν. 717).
Αηδόνη . [ΕΟΕ]

773 πλούτη και υγεία (αρχ. *πλουθυγεία*): Είναι στενά συνδεδεμένες έννοιες, που απο-
τελούσαν και το περιεχόμενο των υποσχέσεων και διαβεβαιώσεων του Πει.
προς τις εύλογες ερωτήσεις των πουλιών λίγο πιο πριν (στ. 631 κ.εξ., 642 κ.εξ.).
και ζωή (αρχ. *δῖος*): τρόπο ζωής.

775 του πουλιού το γάλα (αρχ. *γάλα ὀρνίθων*): Παροιμιώδης διατύπωση για να δηλώ-
σουν οι άνθρωποι μια εξαιρετικής σπανιότητας και ακρίβειας λιχουδιά. Για
ποιον άλλον όμως, εκτός από τα πουλιά, θα ήταν πιο εύκολο να δώσει τέτοια
υπόσχεση; Στους *Σφήκες* ο ένας από τους δύο πρωταγωνιστές, ο Φιλοκλέων,
όταν προσπαθεί ο γιος του να τον πείσει ότι αλλού είναι οι χαρές της ζωής και
όχι στο να δικάζει και να καταδικάζει συνεχώς, απαντά «κι αν μου δώσεις του
πουλιού το γάλα, αυτή τη ζωή που κάνω τώρα δε θα την αλλάξω εγώ».

777-8 θα φορτώσουμε... ασήκωτο δάρος: Το αποκορύφωμα της κωμικής κλίμακας
και το τέλος των *πνίγων*. Τα τόσα αγαθά οι άνθρωποι δε θα μπορούν πια να
τα αντέξουν. Είναι ό,τι περισσότερο μπορούσε να πει ο χορός, εκεί που είχε
φθάσει.

δ) ωδή 779-794

*Τα πουλιά τονίζουν την επίδραση που έχει το τραγούδι τους στη φύση.
Τόσο στην ωδή όσο και στην αντωδή δίνεται μια εικόνα των μουσικών συνθέσε-
ων και επιδόσεων των πουλιών. Η απομίμηση της φωνής των πουλιών και εδώ
και στην πρόσκληση του Τσα. προς την Αηδόνα είναι στοιχείο που προέρχεται
από το νέο διθύραμβο και το νέο μουσικό ύφος που υιοθετούσαν οι ποιητές του.
Από το ύφος αυτό φαίνεται ότι είχε επηρεασθεί και ο Ευριπίδης στις όψιμες
τραγωδίες του· είχε υιοθετήσει αρκετά από τα χαρακτηριστικά του, πράγμα
που δεν άφησε ασχολίαστο ο Αριστοφάνης. Το λυρικό περιεχόμενο των ωδών,
το οποίο στο πρωτότυπο συνοδεύεται και από αρχαϊκές και αρχαϊκού ύφους λέ-
ξεις, έρχεται σε κωμική αντίθεση με το πεζό περιεχόμενο των επιρρημάτων.*

779 ω Μούσα των θάμνων: Στις ωδές και αντωδές των παραβάσεων συναντάμε συχνά
κλητικές προσφωνήσεις προς θεούς ή θεϊκά όντα, ή όντα που εκλαμβάνονται
έτσι και είναι δημιουργήματα της ποιητικής φαντασίας, έχουν ωστόσο άμεση
σχέση με τα δεδομένα της κωμωδίας στην οποία βρίσκονται. Μπορεί, για παρά-
δειγμα, ο χορός των ιππέων να καλεί στην κωμωδία *Ιππείς* τον Ποσειδώνα και
την Αθηνά, στους *Αχαρνείς* όμως ο χορός των γερόντων από τις Αχαρνές καλεί
την Αχαρνική Μούσα, και στους *Όρνιθες* ο χορός ονομάζει την Αηδόνα «Μού-
σα των θάμνων», από τον τόπο που συχνάζει αυτή. Να σημειωθεί ότι η οντότη-
τα προς την οποία γίνεται εδώ η επίκληση είναι, διαφορετικά απ' ό,τι στις άλλες
περιπτώσεις, παρούσα, βρίσκεται στην ορχήστρα. Πρόσεξε ακόμα ότι τα που-
λιά δεν απευθύνονται ευθέως σε κάποιο θεό, αλλά μόνο εμμέσως, αναφέροντας
το όνομά του.

787 για τον Πάνα: Γιος του Ερμή, με θηριομορφικά και ανθρωπομορφικά χαρακτηρι-
στικά (τριχωτό σώμα, τραγοπόδαρος). Θεός της γονιμότητας και των βοσκών
της Αρκαδίας αρχικά, εμφανιζόταν ύστερα ως προστάτης των δρυμών και των
δουνών. Θεός που μπορούσε να προκαλέσει φόβο με την αιφνίδια και θορυβώ-
δη παρουσία του (βλ. τη σημερινή λ. πανικός) μα και σύντροφος στο πιότο, ως
συννοδός του Διονύσου.

και σοβαρούς χορευτικούς ρυθμούς για την Κυδέλη,
τοτοτότο τοτοτότο τοτοτίγξ.
Εκείθε σαν τη μέλισσα
ένας ποιητής, ο Φρόνιχος,
γευόταν τον καρπό απ' αμβρόσιες μελωδίες
και το τραγούδι που έφερνε γλυκό ήταν σαν το μέλι,
τσιουτσίου τσιουτίγξ.

790 [748]

ΧΟ. (ζ.)

Αν κανένας σας, θεατές μου, θέλει εδώ κι εμπρός να ζει
με πουλιά, καλοπερνώντας, ας κοπιάσει εδώ σ' εμάς.
Όσα είναι ντροπή αυτού κάτω και παράνομα τα λεν,
στων πουλιών την κοινωνία τα 'χουν όλα για όμορφα.
Τον πατέρα σου να δέρνης το 'χει ο κόσμος για ντροπή,
μα σ' εμάς εδώ είν' ωραίο να χτυπήσει το πουλί
το γονιό του κράζοντάς του «σήκω, νύχι, αν σου βαστά».
Είν' ένας στιγματισμένος κι απ' τον τόπο τον σκαστός;
ας κοπιάσει εδώ και θα 'ναι κόκορας πιτσιλωτός.
*Αν κανένας είναι Φρύγας ίδιος με το Σπίνθαρο
θα 'ναι αυτός εδώ φρυγίλος, τον Φιλήμονα γενιά.
Κάρας, δούλος αν είν' ένας, όπως κι ο Εξηκεστίδης,
τότε εδώ χνούδια να θγάλει, να 'χει ευθύς και συγγενείς.

795 [752]

800 [758]

805 [763]

Πολεμιστής με ιππαλεκτρύονα, Β' ημ. 6ου π.Χ. αι.
(Όρν. 842). [Καρδαμίτσα]

788 σοδαρούς... Κυδέλη: Δεν είναι μόνο η υπόθεση της συγκεκριμένης κωμωδίας εκείνη που υπαγορεύει τους ρυθμούς αυτούς στα μέλη του χορού. Δεν τραγουδάνε δηλαδή τα πουλιά τους συγκεκριμένους στίχους, επειδή το απαιτεί η υπόθεση του έργου. Τα μέλη του χορού, ανεξάρτητα από το ρόλο που έχουν στην όποια κωμωδία, είναι και μέλη ενός κωμικού χορού. Και ένας κωμικός χορός μπορεί να κάνει επικλήσεις σε θεούς και θεϊκές οντότητες και να ζητάει την παρουσία τους στον αγώνα ή τη βοήθειά τους, όπως συμβαίνει σε άλλες κωμωδίες, για να νικήσει στο δραματικό αγώνα που συμμετέχει. **Κυδέλη** κι αυτή θεά των βουνών, φρυγικής καταγωγής. Οι Έλληνες την ταύτιζαν με τη Ρέα, τη μητέρα των θεών του Ολύμπου, αλλά και με άλλες θεές, τη Δήμητρα, την Αφροδίτη.

790 εκείθε: δηλαδή από τα μελωδικά τραγούδια των πουλιών είναι που άντλησε ο τραγικός ποιητής Φρύνιχος (τέλη 6ου, αρχές 5ου π.Χ. αι.) τα δικά του τραγούδια· αυτό ισχυρίζεται ο χορός. Ο Αριστοφάνης όμως είναι εκείνος που φαίνεται ότι κάνει χρήση κάποιων στοιχείων από την ποίηση του Φρύνιχου στην *ωδή* και από την ποίηση του λυρικού ποιητή Αλκμάν (περ. 650-600 π.Χ.) στην *αντωδή*. Ο Φρύνιχος ήταν ονομαστός για τη γλυκύτητα των λυρικών του τραγουδιών και για την περίτεχνη χορογραφία του.

ε) επίρρημα 795-810

795 θεατές μου (αρχ. *ὦ θεαταί*): Ο κορυφαίος του χορού προβάλλει το θεσμικό του πρόσωπο (είμαι μέλος του κωμικού χορού, δρίσκομαι στο θέατρο, απευθύνομαι σε θεατές), αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα το δραματικό του πρόσωπο (ένα από τα πουλιά, ένας από τους *όρνιθες*). Αυτή την αλλαγή της οπτικής γωνίας του χορού τη συναντάμε συχνά στην *παράδοση* (βλ. και το σχόλιο στο στίχο 788).

797 παρόνομα τα λεν (αρχ. *τῷ νόμῳ κρατούμενα*= που περιορίζονται από το νόμο, δεν τα επιτρέπει ο νόμος): Η συζήτηση για την αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στο νόμο και τη φύση ήταν επίκαιρο θέμα για τους Αθηναίους της εποχής.

804-6 αν κανέννας... Εξηγεστίδης: Τα πρόσωπα που αναφέρονται εδώ είναι προφανώς πολίτες Αθηναίοι που για κάποιους λόγους, πραγματικούς ή όχι, αγνώστους ωστόσο σε μας, θεωρούνταν βαρβαρικής και δουλικής καταγωγής, ακριδώς για να θυγεί το κύρος τους ως Αθηναίων πολιτών. **φρυγίλος**· όνομα πουλιού (σπίνος;) που αναφέρεται τουλάχιστον για το ομόηχο με το εθνικό Φρύγας. **θα 'ναι... εδώ**· μεταξύ μας, μεταξύ των πουλιών. Ο κορυφαίος τώρα μιλάει ως μέλος του χορού της συγκεκριμένης κωμωδίας, δηλαδή από την οπτική γωνία των πουλιών, ως πουλί.

807 τότε εδώ... συγγενείς: Οι δούλοι συχνά ήταν αγνώστου πατέρα και ζούσαν βέβαια αποκομμένοι και από τυχόν υπάρχοντες συγγενείς. Ο χορός καλεί όσους Αθηναίους πολίτες εξομοιώνει με τους δούλους, και αυτό αφορά κυρίως στα πρόσωπα που ονόμασε πιο πριν, να πάνε κοντά στα πουλιά, να δγάλουν, να δημιουργήσουν *πάππους*. Στα αρχαία ελληνικά η λέξη *πάππος* έχει δύο σημασίες: 1) ο παππούς, 2) το χνούδι. Η μετάφραση δεν μπορεί να αποδόσει το λογοπαίγνιο. Με τη μία σημασία (2), που χρησιμοποιείται και στη μετάφραση, τα πάντα κινούνται στη σφαίρα της λογικής που έχει η συγκεκριμένη κωμωδία. Με την άλλη σημασία (1) καλούνται τα πρόσωπα της κατηγορίας αυτής να δημιουργήσουν τους προγόνους τους (!) για να μπορέσουν να αποκτήσουν συγγενείς και στη συνέχεια πλήρη δικαιώματα πουλιού-πολίτη.

Να προδώσει αν το θέλει του Πεισία ο γιος πολύ,
 πέρδικα να γίνει τότε του πατέρα του παιδί·
 να την κάνεις σαν περδίκι δεν είν' άτιμο σε μας.* **810** [768]

ΧΟ. Έτσι και οι κύκνοι, [αντιστροφή
 τσιουτσίου τσιουτσίου τσιουτίγξ,
 υμνούνε τον Απόλλωνα, με τις λαλιές
 τις *ταιριαστές ενώνοντας το θρόισμα των φτερών τους,
 τσιουτσίου τσιουτίγξ, **815** [773]
 στον Έδρο πλάι, στον όχτο καθισμένοι,
 τσιουτσίου τσιουτίγξ,
 και πιο ψηλά απ' τα σύννεφα *περνάει η βουή τους*·
 ζαρώνουν τότε τα λογής λογής αγρίμια
 και στη γαλάζια απανεμιά *το κύμα ήσυχα σδύνει,* **820** [778]
 τοτοτότο τοτοτότο τοτοτίγξ·
 απ' άκρη σ' άκρη ο Όλυμπος
 αντιχτυπά, ένα θάμπωμα
 πιάνει όλους τους αθανάτους, κι όλες οι Μούσες
 κι όλες του Ολύμπου οι Χάριτες για απάντηση αλαλάζουν, **825** [781/2]
 τσιουτσίου τσιουτίγξ.

ΧΟ. (κ.) Ω, φτερά, φτερά να δγάλεις· να, η καλύτερη δουλειά!
 Ένας δλέπει, ας πούμε, κάποια τραγωδία στο θέατρο,
 μα πεινά όμως και βαριέται παραστάσεις τραγικές· **830** [788]
 φτερωτός αυτός, αν είναι, τα φτερά του ανοίγει ευθύς,
 πάει στο σπίτι, την τυλώνει, και σε λίγο πάλι εδώ.
 *Ξάφνου κάποιον Πατροκλείδη πιάνει σφίξη στην κοιλιά,
 δε θα νότιζε το ρούχο, μα θα πέταγε ψηλά
 κι ύστερα ξαλαφρωμένος, πάλι εδώ στα χαμηλά.*
 Τα 'χει κάποιος σας ψημένα με μια παντρεμένη· να, **835** [793]
 ξαφνικά, στην πρώτη θέση δλέπει—ποιόν; τον άντρα της·
 τα φτερά του ανοίγει, αν έχει, μες την αγκαλιά πετά
 της καλής του, και, χορτάτος, να τος πάλι *κάθεται εδώ.
 Ποιός δε θα 'δινε όσα όσα για να γίνει φτερωτός;

808 να προδώσει... γιος: Μερικούς μήνες πριν από τη διδασκαλία των *Ορνίθων* είχε γίνει η κοπή των κεφαλών του Ερμή (καλοκαίρι του 415 π.Χ.) και αποδόθηκε σε συνωμοτικές κινήσεις αντιδημοκρατικών· «φαινόταν ότι είχε γίνει από ομάδα συνωμοτών που σκόπευαν να κάνουν στάση και να ανατρέψουν το δημοκρατικό πολίτευμα» (Θουκυδίδης). **τον Πεισία ο γιος:** ίσως κάποιος με συμβιδαστικές προτάσεις για την τύχη όσων θεωρήθηκε ότι αναμίχθηκαν στην κοπή των κεφαλών του Ερμή.

810 να την κάνουν... σε μας: Η πέρδικα συμπεριφέρεται με πανουργία, όταν αντιληφθεί ότι διατρέχει κίνδυνο· η πέρδικα των κάμπων παραμένει όλο το χρόνο στις πεδιάδες και ξέρει να καμουφλάρεται καλά, περπατάει καμπουριαστά και, όταν τρομάξει, το δάζει στα πόδια.

ς) αντωδή 811-826

Τα πουλιά τονίζουν την επίδραση που έχει το τραγούδι τους στους θεούς.

ζ) αντεπίρρηση 827-842

Στους στίχους 827-838, μετά τη γενική θεωρητική διατύπωση (στ. 827) για τη χρησιμότητα των φτερών, αναφέρει ο χορός τρεις περιπτώσεις στις οποίες μπορούν αυτά να χρησιμοποιηθούν για να ικανοποιηθούν βασικές ανθρώπινες ανάγκες, αλλά με τρόπο, τουλάχιστον κοινωνικά, απαράδεκτο. Στις περιπτώσεις που αναφέρονται εδώ προορίζονται τα φτερά για να διευκολύνουν τη ζωή των ανθρώπων στην πόλη τους!

829 βαριέται παραστάσεις τραγικές: Δεν είναι παράξενο που ο κωμικός ποιητής παρουσιάζει το ενδεχόμενο να βαρεθεί κάποιος θεατής παρακολουθώντας παράσταση τραγωδίας.

831 την τυλώνει... εδώ: Είναι μια ένδειξη ότι τότε κάποιες από τις τραγωδίες παίζονταν το πρωί. Μέχρις ότου ολοκληρωθεί η διδασκαλία τους, για να ακολουθήσουν οι υπόλοιπες, είχε φθάσει μεσημέρι και μαζί μ' αυτό η πείνα για τους θεατές. **και σε λίγο πάλι εδώ:** στο χώρο του θεάτρου.

832 ξάφνου... στην κοιλιά: Πατροκλείδης λεγόταν εκείνος που αργότερα, μετά την ήττα στους Αιγός ποταμούς (405 π.Χ.), έκανε πρόταση στους Αθηναίους, να δώσουν πολιτικά δικαιώματα σε όσους τα είχαν στερηθεί, επειδή είχαν αναμιχθεί στο ολιγαρχικό πραξικόπημα του 411 π.Χ. Ίσως σχολιάζεται κάποιο επεισόδιο διάρροιας που είχε σε δημόσιο χώρο.

836 στην πρώτη θέση (αρχ. *ἐν δουλεντικῷ*): θέση τιμητική, προορισμένη για τους δούλευτες. Την πρωτοκαθεδρία όμως στο θέατρο την είχε ο ιερέας του Διονύσου και στην πρώτη σειρά του θεάτρου του Διονύσου κάθονταν το ιερατείο.

**Όπως τώρα ο Διειπρέφης μόνο με μικρά φτερά
πρώτα φύλαρχος μας δγήκε, ίππαρχος ευθύς μετά,
απ' το τίποτα σπονδαίος σβελτο-αλογοκόκορας.**

840 [798]

«Την Αθηνά προτείνω... που αρματωσιά φορεί...» (Όρν. 872 και σχόλιο)
Αθηνά Προμάχος. Χάλκινο αναθηματικό αγαλμάτιο (5ος αι. π.Χ., Αθήνα). [Εκδοτική Αθ.]

840 Διειτρέφης... φτερά: Ο Διειτρέφης φαίνεται ότι ανήκε σε επιφανή οικογένεια των Αθηνών, τα οικονομικά του όμως δεν ήταν αρχικά τόσο καλά, όσο έγιναν μετά από κάποια επαγγελματική του δραστηριότητα. **με μικρά φτερά** (στο αρχ. κείμενο υπάρχει η φράση *πυτιναῖα μόνον ἔχων πτερά*)• ένα είδος πηλινων αγγείων που χρησιμοποιούνταν και για κρασί λέγονταν *πυτίναι*, περιβάλλονταν από προστατευτικό πλέγμα λυγαριάς ή ιτιάς (βλ. σημ. νταμιτζάνα) και είχαν μικρές χειρολαβές δεξιά και αριστερά. Μπορεί η επαγγελματική δραστηριότητα που έκανε σπουδαίο τον Διειτρέφη να σχετιζόταν με την κατασκευή τέτοιων αγγείων, που οι χειρολαβές τους ήταν τα μοναδικά του «φτερά».

841-2 πρώτα... αλογοκόκορας: Ο επικεφαλής καθενός από τα 10 ιππικά σώματα που έθετε στη διάθεση της πόλης κάθε φυλή λεγόταν *φύλαρχος*. Στην Αθήνα εκλέγονταν δύο *ἵππαρχοι* ως διοικητές του ιππικού και είχαν υπό τις διαταγές τους τους 10 φυλάρχους. **αλογοκόκορας** (αρχ. *ἵππαλεκτρων*)• δημιουργημα ποιητικής φαντασίας, το χρησιμοποίησε πρώτος ο Αισχύλος (*Μυρμιδόνες*) {βλέπε στο συνοδευτικό κείμενο **15** πώς σχολιάζει τη λέξη αυτή ο Αριστοφάνης στους *Βατράχους*}. Στους στίχους αυτούς (840-2) περιγράφει τη λαμπρή πορεία του Διειτρέφη. Το ότι έγινε αλογοκόκορας συνιστά αποκορύφωση της ανοδικής του πορείας στα αξιώματα. Και να σκεφτεί κανείς ότι ξεκίνησε με μικρά μόνο «φτερά»! Φαντάσου δηλαδή να ήταν τα φτερά του πραγματικά, πού θα μπορούσε να φτάσει! Ο Θουκυδίδης μαρτυρεί ότι εκλέχτηκε στρατηγός για το έτος 414/3 π.Χ.

Ερωτήματα

1. Ποιες θέσεις διατυπώνουν τα πουλιά στους *αναπαίστους* για τη φύση τους και τη σχέση τους με τους ανθρώπους;
2. Σύγκρινε τις θέσεις των πουλιών με την επιχειρηματολογία που έχει αναπτύξει ο Πεισέταιρος στον *επιρρηματικό αγώνα*.
3. Ποιους προσπαθεί να πείσει ο Πεισέταιρος στον *επιρρηματικό αγώνα* και ποιους τα πουλιά στην *παράδοση*;
4. Συγκέντρωσε φράσεις, λέξεις, στίχους, στοιχεία δηλαδή του λόγου από τα οποία να προκύπτει η ψυχική διάθεση και το ύφος με το οποίο απαγγέλλονται οι *ανάπαιστοι*.
5. Να συγκρίνεις την εικόνα αυτή (που θα προκύψει από την απάντηση στο ερώτημα 4) με τη γνώμη που είχαν τα πουλιά για τον εαυτό τους στην εριστική σκηνή και στον *επιρρηματικό αγώνα*.
6. Τα πουλιά απαριθμούν στους *αναπαίστους* μια σειρά αγαθών που δίνουν στους ανθρώπους και ο Πεισέταιρος είχε κάνει πιο πριν αντίστοιχη απαρίθμηση (στ. 625-664). Κάνε σύγκριση των απαριθμήσεων αυτών· υπάρχουν διαφορές, συμπτώσεις;
7. Στους στίχους 758-762 ο χορός υποστηρίζει μια θέση και αναπτύσσει αποδεικτικά στοιχεία για να τη στηρίξει. Παρατήρησε πώς στηρίζει το επιχείρημα του ο χορός, τι αποδεικτικά στοιχεία επικαλείται. Είναι όλα το ίδιο «σοβαρά»;
8. Σε τι θα εξυπηρετήσουν τα φτερά τους ανθρώπους;
9. Στην ενότητα των *αναπαίστων* ο ποιητής μεταφέρει α) δραστηριότητες των πουλιών στους ανθρώπους και β) δραστηριότητες των ανθρώπων στα πουλιά. Να καταγράψεις αυτές τις δραστηριότητες κατά κατηγορία (α' και β') προσδιορίζοντας συγκεκριμένες λέξεις και φράσεις του κειμένου που τις δηλώνουν.

ΠΕΙ.	Ἐτσι λοιπόν. Ποτέ, μα την αλήθεια, πράγμα τόσο γελοίο εγώ δεν είδα.	
ΕΥ.	Για τι γελάς;	
ΠΕΙ.	Για τα γοργόφτερά σου.	845 [803]
	Ἐτσι πον τα φοράς, ξέρεις πώς μοιάζεις; *Με την πανάθλια ζωγραφιά μιας χήνας.*	
ΕΥ.	Κοτσύφι εσύ, άκρη άκρη κουρεμένο.	
ΠΕΙ.	Λοιπόν του Αισχύλου ο στίχος μας ταιριάζει: «Το ἔβραμε απ' τα φτερά μας, όχι απ' άλλους».	850 [808]
ΧΟ. (ζ.)	Πες τώρα τι θα κάμουμε.	
ΠΕΙ.	Το πρώτο, ένα όνομα να δώσουμε στην πόλη τρανό και ξακουστό, και μια θυσία έπειτα στους θεούς.	
ΧΟ. (ζ.)	Σύμφωνος είμαι.	
ΕΥ.	Λοιπόν πώς θα τη δγάλουμε την πόλη; Θέλετε να την πούμε Σπάρτη, πον είναι ένα όνομα σπουδαίο, λακωνικό;	855 [812]
ΠΕΙ.	*Τι; σπάρτα εγώ στην πόλη μου να δάλω; ούτε σε στρωματσάδα.	
ΕΥ.	Μα έχεις στρώμα.*	
ΠΕΙ.	Σαν τι όνομα λοιπόν;	
ΧΟ. (ζ.)	Απ' τους ουράνιους τόπους παρμένο, απ' τις νεφέλες τούτες· ένα όνομα ανάλαφρο και κούφιο.	860 [817]

ΔΙΑΛΟΓΙΚΕΣ ΣΚΗΝΕΣ 843-1106

Πρόκειται για μια σειρά σκηνών που διαχωρίζονται με άσματα του χορού.

1. Η ονοματοθεσία της νέας πόλης 843-898

Στο σημείο αυτό ο Πεισέταιρος και ο Ευελπίδης επιστρέφουν στη σκηνή έχοντας τώρα φτερά στους ώμους.

846-7 ξέρεις πώς μοιάζεις... μιας χήνας: Εδώ έχουμε ένα δείγμα από το παιχνίδι των *εἰκασμῶν*, των παρομοιώσεων, που παίζονταν στα συμπόσια και σε γιορταστικές εκδηλώσεις. Στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα λέγει ο Αλκιβιάδης στην αρχή του λόγου του: «Κύριοι, θα προσπαθήσω να κάμω το εγκώμιο του Σωκράτη με παρομοιώσεις. Αυτός δέβαια θα νομίσει ότι το κάνω προς γελοιοποίηση, η παρομοίωση θα γίνει όμως για χάρη της αλήθειας και όχι για διακωμώδηση».

849-50 λοιπόν... όχι απ' άλλους: Ο Πει. χρησιμοποιεί μια φράση του Αισχύλου (*Μυρμιδόνες*). Εκεί ο Αχιλλέας σχολιάζοντας τον τρόπο με τον οποίο δρῆκε το θάνατο ο Πάτροκλος διηγείται ένα λιδνικό μύθο. Σύμφωνα μ' αυτόν, όταν ένας αετός πληγώθηκε με βέλος που είχε για περὺγια στην άκρη του φτερά αετού, είπε «δεν αιχμαλωτιζόμαστε απ' άλλους, αλλ' από τα ίδια τα φτερά μας». Το σχόλιο του Πει. για τη γελοία εμφάνιση που έχουν αυτός και ο σύντροφός του γίνεται με την προσαρμογή φράσης από τραγωδία σε κωμικό περιβάλλον. Το σχόλιο αυτό του Πει. μαζί με τις παρομοιώσεις που χρησιμοποίησαν αυτός κι ο Ευελπίδης μας κάνουν να σκεφτούμε ότι οι δύο πρωταγωνιστές διατηρούν το αρχικό τους προσωπείο (μάσκα), αλλ' αποκτήσανε φτερά και κάποιο σκουφί για λοφίο, ώστε να φαίνονται και λίγο σαν πουλιά.

851-4 το πρώτο... θεούς: Η διαδικασία για την ίδρυση πόλεως απαιτούσε να δοθεί το όνομα στην πόλη και μετά να ακολουθήσει θυσία, όπου γινόταν επίκληση των θεών που θα προστάτευαν από τότε και ύστερα την πόλη.

858-9 σπάρτα... στρώματσάδα: Γίνεται λογοπαίγνιο μεταξύ της Σπάρτης και της *σπάρτης* = σχοινί από σπάρτα φτιαγμένο, που το χρησιμοποιούσαν και ως πρόχειρο υπόστρωμα σε κρεβάτια εκστρατείας. Στο αρχαίο κείμενο ο στίχος, λόγω του λογοπαίγνιου, έχει και το εξής νόημα: «Σπάρτη εγώ την πόλη μου να βγάλω;» (Σταύρου). Τα σπάρτα θεωρούνταν ως πρόχειρο και όχι άνετο υπόστρωμα. Γίνεται υπαινιγμός για τον Αλκιβιάδη που παραδίδεται (Πλούταρχος) ότι χρησιμοποιούσε στρώμα που του εξασφάλιζε άνεση.

862 ανάλαφρο και κούφιο: Και κυριολεκτικά και με τη μεταφορική σημασία, κάτι χωρίς συνοχή, χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο και βαρύτητα. Στην κωμωδία *Νεφέλες* ο Αριστοφάνης παρουσιάζει τις νεφέλες, τα σύννεφα, αυτούς τους χαλαρής σύνθεσης σχηματισμούς, ως θεϊκές οντότητες στις οποίες και μόνο πίστευαν οι σοφιστές. Δεν επιλέγει ο ποιητής τυχαία τη λέξη «νεφέλες» για α' συνθετικό στο όνομα της νέας πόλης.

ΠΕΙ.	Νεφελοκοκκυγία! Σ' αρέσει;	
ΧΟ. (κ.)	Γειά σου!	
ΕΥ.	Όνομα μεγαλείο κι ωραίο, αλήθεια. Νεφελοκοκκυγία! Σ' αυτή την πόλη θα χτίζουνε τους πύργους τους οι ψεύτες κι οι φαντασμένοι.	865 [821]
ΠΕΙ.	Μάλλον θα 'ναι η χώρα όπου οι θεοί θα λένε, κορδωμένοι, πως νίκησαν τους Γίγαντες.	
ΧΟ. (κ.)	Τι πόλη λαμπρή! Και πολιούχος της ποιος θα 'ναι; *Για ποιον θεό θα ξάνουμε τον πέπλο;*	870 [827]
ΕΥ.	Την Αθηνά προτείνω την Πολιάδα.	
ΠΕΙ.	Τι προκοπή, μωρέ, θα δει μια χώρα που αρματωσιά φορεί μια θεά, μια κόρη, κι έχει άντρες που αργαλειού κρατούν σαΐτα;	875 []
ΧΟ. (κ.)	Ποιος θα 'ναι στην Ακρόπολη, στο κάστρο;	
ΠΕΙ.	Πουλί από μας, της Περσικής γενιάς, πουλί που κοκορεύεται και ξέρει να πολεμά, ξεπεταρούδι τον Αρη.	
ΕΥ.	Ω αφέντη κλωσσοπούλι! Τον ταιριάζει να 'ναι θεός στους δράχους θρονιασμένος.	880 [835]

«Για ποιον θα ξάνουμε τον πέπλο;» (Ορν. 871)
Ο πέπλος της Αθηνάς είναι έτοιμος. Ανατολική ζωφόρος του Παρθενώνα.

- 863 Νεφέλοκοκκυγία:** Το δ' συνθετικό του ονόματος (κόκκυξ, -γος) έπρεπε να έχει σχέση με τα πουλιά. Το όνομα του συγκεκριμένου πουλιού χρησιμοποιούνταν όμως και με μεταφορική σημασία, για να χαρακτηρίσει τον ελαφρόμυαλο, τον ανόητο άνθρωπο.
- 869-70 τι πόλη λαμπρή** (αρχ. λιπαρόν τὸ χοῦμα τῆς πόλεως): Το επίθετο λιπαρός χρησιμοποιούσαν οι ποιητές (Πίνδαρος, Αριστοφάνης σε χωρία που θυμίζουν Πίνδαρο) για την πόλη των Αθηνών!
- 870 πολιούχος:** Το επίθετο συνοδεύει συχνά τη θεά Αθηνά.
- 871 για ποιον... πέπλο** (αρχ. τῷ ξανοῦμεν τὸν πέπλον;): Το κεντρικό αντικείμενο της γιορτής των Μεγάλων Παναθηναίων, που γινόταν κάθε τέσσερα χρόνια στην Αθήνα προς τιμήν της Αθηνάς, αποτελούσε ο πέπλος της Αθηνάς, που τον ύφαιναν και τον κεντούσαν Αθηναίες από επιφανείς οικογένειες (ἐργαστίναι). Η προεργασία άρχιζε εννέα μήνες πριν από τη γιορτή. Για να υφανθεί ο πέπλος έπρεπε πρώτα να ξάνουν και να πλύνουν το μαλλί που θα χρειαζόταν για την ύφανση. Η πιο λαμπρή απεικόνιση της πομπής των Παναθηναίων βρίσκεται στη ζωφόρο του Παρθενώνα.
- 872 Αθηνά... Πολιάδα** (αρχ. Ἀθηναίαν Πολιάδα): Το επίσημο και παλαιότερο όνομα της θεάς στη λατρεία. Το λατρευτικό ξόανο της θεάς στην Ακρόπολη παρίστανε τη θεά άοπλη, χωρίς περικεφαλαία. Με το σχόλιό του όμως ο Πει. φαίνεται ότι περιγράφει την Πρόμαχο Αθηνά.
- 875 κι έχει... σαΐτα:** Αναφέρεται σ' ένα τύπο της Αθήνας που ήταν στόχος των ποιητών της Αρχαίας Κωμωδίας για τη θηλυπρεπή συμπεριφορά του και τους τρόπους του. Οι αρμοδιότητες για τα δύο φύλα ήταν τότε σαφώς διαχωρισμένες· άλλες οι ανδρικές κι άλλες οι γυναικείες δουλειές.
- 876 ποιος θα 'ναι στην Ακρόπολη, στο κάστρο:** Στο αρχαίο κείμενο γίνεται λόγος για το Πελαργικό (αρχ. τῆς πόλεως τὸ Πελαργικόν), ένα όνομα που παραπέμπει σε πουλί· έτσι λεγόταν το μυκηναϊκό τείχος που περιέβαλε την Ακρόπολη και μια περιοχή στη δάση του δράχου που θεωρούνταν τόπος καταραμένος. Και εδώ, όπως και πρωτίτερα, χρησιμοποιούνται για τη νέα πόλη όροι που σχετίζονταν απαραγνώριστα με την πόλη των Αθηνών.
- 880-1 του ταιριάζει... θρονιασμένος:** Όπως στην Αθηνά ταιριάζει ο δράχης της Ακρόπολης, έτσι και στον κόκορα (πουλί Περσικής γενιάς), που έχει παρόμοιο ρόλο, ταιριάζουν οι πέτρες του Πελαργικού τείχους. Στην ουσία και η νέα πόλη θα βρίσκεται στα ίχνη της Αθήνας!

ΠΕΙ.	<p>Μα τώρα τράβα εσύ προς τον αέρα και δόγηθα αυτούς που χτίζουνε το τείχος· δίνε χαλίκι, ανέβαξε σκαφίδι, γυμνός τη λάσπη δούλευε, γκρεμίσουν από τη σκάλα, θάλε δάρδιες, έχε παραχωμένη τη φωτιά, τριγύρνα με κονδούνι στο χέρι για να ελέγχεις τις φρουρές μας, και πλάγιαζε εκεί χάμω.</p>	885 [840]
ΕΥ. ΠΕΙ.	<p>Στείλε έναν κράχτη στους θεούς απάνω, στείλε έναν άλλο στους ανθρώπους κάτω και πες του νά 'ρθει εκείθε εδώ σ' εμένα. Και κάθου εσύ και *χάσου—εδώ σ' εμένα.* Για πήγαινε, καλέ μου, όπου σε στέλνω· χωρίς εσένα δεν τελειώνει το έργο. Στους νέους θεούς θυσία θα κάμω· νά 'ρθει ιερέας εδώ, οδηγός της λιτανείας. Κάνιστρο κι αγιασμού νερό εσείς φέρετε.</p>	890 [843]
ΧΟ.	<p>Συμφωνούμε και το θέλουμε κι εμείς, ναι, το θέλει κι η καρδιά μας ν' ακουστούνε ύμνοι λιτανείας προς τους θεούς, ύμνοι επίσημοι μεγάλοι· αλλά θα 'ναι πιο καλόδουλοι οι θεοί κι ένα *αρνάκι αν τους προσφέρουμε θυσία. Δελφικό παιάνα ας ψάλουμε, κι ο αυλός τον Χαίρη να συνοδεύει τη μελωδία.</p>	<p>[στροφή] 900 [852] 905 [856]</p>

- 882-892 μα τώρα τράβα... εκείθε εδώ σ' εμένα:** Ο Πει. δίνει τις απαραίτητες οδηγίες προς το σύντροφό του. **προς τον αέρα** (αρχ. *θάδιζε πρὸς τὸν ἄερα*)• με τα φτερά που διαθέτει ο Ευ. πρέπει να φύγει (να εγκαταλείψει τη σκηνή) για να κάνει όσα του αναθέτει ο Πει. για το χτίσιμο της πόλης «στον αέρα»! **γκρεμίσου απ' τη σκάλα** (αρχ. *κατάπεσ' ἀπὸ τῆς κλίμακος*)• αφού συμβαίνει που συμβαίνει στις οικοδομές, το συμπεριλαμβάνει στα όσα άλλα πρέπει να κάνει ο Ευ., έστω κι αν ειδικά αυτό δεν είναι αναγκαστικά απαραίτητο για την ίδρυση της πόλης. **έχε παραχωμένη τη φωτιά**• σε περίπτωση που θα χρειαστεί να μεταδοθεί κάποιο μήνυμα με τη φωτιά (*φρυκτωρία*). **τριγύρνα με κουδούνι στο χέρι για να ελέγχεις τις φρουρές μας**• σαν τις σημερινές εφόδους των στρατιωτικών που ελέγχουν αν είναι οι φρουροί στις θέσεις τους.
- 893 και κάθου... σ'εμένα:** Έχει χάσει την υπομονή του ο Ευ. με την ατέλειωτη σειρά των όσων του ανέθεσε ο Πει. και ξεσπάει με κατάρρα πάνω του· η φράση συμπληρώνεται με την άσχετη διατύπωση «εδώ σ' εμένα», τον απόηχο των τελευταίων λέξεων του Πει. στο στίχο 892.

Ερώτημα

Σχολίασε τις προτάσεις που σχετίζονται με τη νέα πόλη και τα σχόλια που κάνουν οι δύο Αθηναίοι.

2. Διοργανώνεται θυσία για τη νέα πόλη 899-947

- 899-906 συμφωνούμε... τη μελωδία:** Ο χορός δέχεται με ενθουσιασμό την πρόταση του Πει. να γίνει θυσία στους θεούς. Η *ωδή* χρησιμεύει ως εισαγωγή στη δέηση του ιερέα που ακολουθεί.
- 905 Δελφικό παιάνα:** Ο μεταφραστής αποδίδει με αυτή τη διατύπωση τη φράση *Πυθιάς δοή*, δηλ. δοή, κραυγή του Πύθιου Απόλλωνα. *Παιάν* ήταν αρχικά το όνομα ενός θεού με την ιδιότητα του ιατρού, ύστερα συνδέθηκε κυρίως με τον Απόλλωνα και οι ύμνοι προς τιμήν του πήραν αυτό το όνομα. Έφθασε να σημαίνει τραγούδι σε κοινωνικού χαρακτήρα εκδηλώσεις, τραγούδι στρατιωτών ή ναυτών κατά τη διάρκεια των μαχών, στον πηγαισμό ή στην επιστροφή απ' αυτές, τραγούδι σε δημόσιες τελετές. Ένας παιάνας μπορεί να ήταν μια απλή κραυγή μερικών λέξεων, αλλά κι ένα περίτεχνο τραγούδι.
- 906 του Χαίρη... τη μελωδία:** Ανεξάρτητα από τον πραγματικό, επαγγελματία αυλητή που συνοδεύει με το παίξιμό του την *ωδή*, τον ιερέα που έρχεται με το ζώο τον συνοδεύουν στη σκηνή οι δούλοι Μανόδωρος και Ξανθίας που μεταφέρουν τα αναγκαία σκεύη για τη θυσία και τέλος μια μορφή με ενδυμασία κόρακα που υποδύεται τον αυλητή (βλ. στ. 907-9), απαραίτητο συνοδό μιας τελετουργικής πομπής. Σε άλλες κωμωδίες του Αριστοφάνη ο Χαίρης χαρακτηρίζεται ως κακός αυλητής και ως αυλητής που εμφανίζεται απρόσκλητος και παίζει ευκαίρως ακαίρως. Εδώ τον συνδέει ο ποιητής με την «ποιότητα» της μουσικής του αυλητή-κόρακα(!), που συνοδεύει τους συντελεστές της επικείμενης θυσίας. Η σύνδεση δέδαια γίνεται μόνο με τα λόγια και την εικόνα, αφού οι θεατές εκείνο που ακούνε είναι η μουσική του επαγγελματία αυλητή.

- ΠΕΙ.** *Βρε πάψε να φυσάς. Άλλο και τούτο!
Πολλά παράξενα είδα στη ζωή μου,
καπιστρωμένο κόρακα δεν είδα.
Ιερέα, θυσία στους νέους θεούς να κάμεις.* **910 [862]**
- ΙΕΡΕΑΣ** *Θα κάμω. Αλλά το κάνιστρο ποιος το 'χει;
Δεηθείτε στην Εστία την πουλερική και στον Περδικο-
γέρακα τον προστάτη της εστίας, και στα Ολύμπια πε-
τούμενα όλα, αρσενικά και θηλυκά...*
- ΠΕΙ.** *Γέρακα του Σουνίου, σε προσκυνώ,
σε προσκυνώ, Πελαργικέ μου αφέντη.* **915 [867]**
- ΙΕ.** *και στον Κύκνο των Δελφών και της Δήλου, και στη Λη-
τώ την Ορτυκομάνα, και στην Άρτεμη την Καρδερίνα...*
- ΠΕΙ.** *Όχι πια Κολαινίδα· Καρδερίνα.*
- ΙΕ.** *και *στο φρυγίλο το Σαδάξιο*, και στη μεγάλη* **920 [873]**

Ο Απόλλων παίζει κιθάρα ανάμεσα στη μητέρα του Λητώ και την αδελφή του Άρτεμη·
τέλη 6ου π.Χ. αι. (Όρν. 917-8). [Εκδοτική Αθ.]

- 907-9 βρε πάψε... δεν είδα:** Φαίνεται ότι ο αυλητής συνεχίζει να παίζει και μετά το τέλος της *ωδής* και επομένως ο αυλητής-κοράκι συνεχίζει να υποδύεται ότι παίζει με τον αυλό του. Ο Πει. απευθύνεται στον τελευταίο σχολιάζοντας και την ταινία που συγκρατούσε το διπλό αυλό στο στόμα του.
- 911 το κάνιστρο** περιείχε ό,τι χρειαζόταν για τη θυσία: μάλλινη ταινία (βλ. πιο κάτω στίχο και σχόλιο στους στίχους 938-9), το μαχαίρι για τη θυσία.
- 912-31: Ο ΙΕΡΕΑΣ,** που έχει προσκληθεί για να κάνει την τελετή των εγκαινίων της νέας πόλης απαγγέλλει με ύφος επίσημο και τελετουργικό τις επικλήσεις προς τους θεούς· τη θέση βέβαια των Ολύμπιων και ξένων, παρείσακτων από άλλους τόπους, θεών έχουν καταλάβει οι θεοί-πουλιά.
- 912-4 στην Εστία την πουλερική... θηλυκά:** Η θεά **Εστία** ήταν η θεά της οικογενειακής εστίας, η προστάτιδα θεά της κατοικίας που όλοι την τιμούσαν και πρώτα πρώτα θυσίαζαν σ' αυτήν. Η φράση *ἀφ' Ἑστίας ἄρχεσθαι* φαίνεται ότι ήταν παροιμιώδης· αντίστοιχη είναι η φράση που σκούγεται και σήμερα «από θεού ἄρχεσθαι» κατά το αρχαίο *Διὸς ἄρχεσθαι*. **στον Περδικογέρακα, προστάτη της εστίας:** για τον ιδιαίτερα αρπακτικό χαρακτήρα του, αφού παραδίδεται ότι δε δέιλιαζε να αρπάξει ούτε από τις εστίες, δηλ. τους βωμούς, τα θυσιαζόμενα. **όλα, αρσενικά και θηλυκά:** δεν έπρεπε να λείπει κανείς από την επίκληση.
- 915-6 Γέρακα του Σουνίου... αφέντη:** Παρεμβαίνει στα λεγόμενα ο Πει. παίζοντας το ρόλο του βωμολόχου και γελοιοποιώντας με το σχόλιό του ακόμη περισσότερα όσα σοβαροφανώς αστεία ακούγονται από το στόμα του Ιερέα. **Γέρακα του Σουνίου** (αρχ. *Σουνιέρακε*)· το επίθετο του αρχαίου κειμένου ακολουθεί στο σχηματισμό του το επίθετο που χαρακτήριζε το θεό Ποσειδώνα (*Σουνιάρατος*= αυτός που λατρευόταν στο Σούνιο), από το ναό του που υψωνόταν στο ακρωτήριο του Σουνίου. **Πελαργικέ μου αφέντη** (αρχ. *ἄναξ Πελαργικέ*), το πλησιέστερο όνομα πουλιού στο επίθετο του θεού *πελάγιος*.
- 917 στον Κύκνο των Δελφών και της Δήλου:** Ο κύκνος ήταν πουλί που συνδεόταν με τον Απόλλωνα και τη λατρεία του.
- 917-8 στη Λητώ την Ορτυκομάνα** (αρχ. *ορτυγομήτρα*): Το όνομα του πουλιού στη νεοελληνική, ορτυγα ή ορτυκομάνα, συνδυάζεται με τη μυθολογία· η Λητώ γέννησε την Άρτεμη στην Ορτυγία. Τοποθεσίες στις οποίες λατρευόταν η Άρτεμις ταυτίστηκαν με το γενέθλιο τόπο της θεάς, την Ορτυγία, ιδιαίτερα η Δήλος.
- 919 όχι πια Κολαινίδα:** Επίθετο της θεάς Άρτεμης· προς τιμήν της υπήρχε ιερό στον αρχαίο δήμο με το όνομα *Μυρρινοῦς* (ΝΑ από το σημερινό Μαρκόπουλο). Σχολιάζει ο Πει. την αλλαγή που έχει επέλθει, μήπως και δεν την πρόσεξαν κάποιοι.
- 920 και στο φρυγίλο το Σαδάξιο:** Ο Σαδάξιος ήταν Φρύγιος θεός, μερικές φορές ταυτιζόταν με το Διόνυσο, είχε γίνει σχετικά πρόσφατα αποδεκτός ως θείκη μορφή στην Αθήνα, η λατρεία του είχε ευρεία διάδοση την εποχή αυτή, σχετιζόταν με το κρασί και νυκτερινές γιορτές. Σύμφωνα με μεταγενέστερες μαρτυρίες τα λατρευτικά ήθη που τον συνόδευαν έγιναν στόχος κριτικής που άσκησε ο Αριστοφάνης σε κωμωδία του που δε σώζεται.

	Στρονθοκαμήλα μάνα θεών και ανθρώπων...	
ΠΕΙ.	Κυδέλη, θεά Στρονθοκαμήλα, χαίρε.	
ΙΕ.	να δίνουν στους Νεφελοκοκκυγιάτες υγεία και σωτηρία, σ' αυτούς και τους Χιώτες...	
ΠΕΙ.	Μου αρέσει που παντού κολλούν οι Χιώτες.	925 [880]
ΙΕ.	και στους πετούμενους ήρωες και στον ηρώων τα παιδιά, στον κοκκινομούτη και στον ξυλοφαγά και στον πελεκάνο και στον τσουτσουλιάνο και στο φασιανό και στο παγόνι και στον ελέα και στον τσοπανάκο και στον γκιόννη και στον τσικνιά και στο γλαρόνι και στον μπεκαφίκο και στο τρυποκάρυδο...	930 [883]
ΠΕΙ.	Πάψε, που να σε πάρουν τα όρνια, πάψε· δρε πόσους θα καλέσεις, συφορά σου; Δε βλέπεις το σφαχτό που 'χεις μπροστά σου, μόνο καλείς θαλασσαϊτούς κι αγιούπες; Αυτό, κι ένα γεράκι μόνο νά 'ρθει, σε μια στιγμή τ' αρπάζει και το χάφτει. Τράδα από δω κι εσύ κι οι ιερατικές σου ταινίες· θα κάμω ο ίδιος τη θυσία.	935 [891]
ΧΟ.	Κι άλλον ύμνο για δική σου χάρη εμείς, όσιον ύμνο του αγιασμού ιερό θα πούμε· και μακάριους πρέπει εδώ θεούς να καλέσουμε στο δείπνο. Πόσους; έναν· αν μας έρθουν κι άλλοι εδώ, ποιος, καλέ μου, απ' το τραγί θα πρωτοπάρει; Για κοιτάξτε δω, για ρίξτε μια ματιά· αχ, πετσί και κόκαλο είναι το σφαχτάρι.	[αντιστροφή 941 [897] 945 []

921 Στρουθοκαμήλα... ανθρώπων: Η μεγάλη μάνα θεών και ανθρώπων (αρχ. *μεγάλη μήτηρ θεῶν και ἀνθρώπων*), η Κυδέλη, θεά ασιατικής προέλευσης, ήταν γνωστή στους Έλληνες ήδη από τον 7ο π.Χ. αι. Η στρουθοκαμήλος ήταν κι αυτή μεγάλη και μια της ποικιλία είχε ασιατική προέλευση.

923 υγεία και σωτηρία: συνηθισμένες αιτήσεις σε μια δέηση.

924 σ' αυτούς και τους Χιώτες: Την εποχή εκείνη οι Χιώτες είχαν ειδική ευνοϊκή μεταχείριση ως σύμμαχοι των Αθηναίων, αφού έδιναν την εισφορά τους σε είδος και όχι σε χρήμα. Μαζί με τους Μυθημναίους της Λέσβου είχαν στείλει την προηγούμενη χρονιά (415 π.Χ.) 50 τριήρεις στη Σικελία. Με ψήφισμά τους οι Αθηναίοι είχαν αποφασίσει ότι όλες οι δημόσιες δεήσεις θα κατακλείονταν με αίτηση για την ευημερία των κατοίκων της Χίου. Άλλη μια αθηναϊκή συνήθεια μεταφέρεται στη Νεφελοκοκκυγία.

925 μου αρέσει... Χιώτες: Δεν αποκλείεται να αποτελεί ειρωνικό σχόλιο για κάποια δείγματα ασταθούς συμπεριφοράς των κατοίκων της Χίου ως συμμάχων απέναντι στους Αθηναίους. Δύο χρόνια αργότερα ήταν έτοιμοι, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, να αποστατήσουν από την Αθηναϊκή συμμαχία.

926 και στους... παιδιά: Τίποτε δε λείπει από τα πουλιά, και θεούς δικούς τους έχουν και ήρωες επίσης.

928 τσουτσουλιάνος: Κοινή ονομασία του κορυδαλλού. Μερικά από τα πουλιά που αναφέρονται στο πρωτότυπο δεν έχει γίνει δυνατό να ταυτιστούν με σημερινά. Η επιλογή των πουλιών που αναφέρονται στους στίχους 927-31 γίνεται με κριτήριο το φαινόμενο της παρήχησης γραμμάτων και συλλαδών, πράγμα που δεν μπορούσε να αποδοθεί στη μετάφραση.

932 που να σε πάρουν τα όρνια (αρχ. *παῦ' ἐς κόρακας*): Έχασε την υπομονή του ο Πει. και τον στέλνει οργισμένος στον κόρακα· η διατύπωση ακούγεται ως κατάρα, και κυριολεκτικά όμως έχει νόημα, τον στέλνει σε τόπο που συχνάζουν πουλιά!

935 αγιούπες: γύπες.

938-9 ιεραικές... ταινίες: τα σύμβολα της ιερωσύνης του.

940-7 κι άλλον ύμνο... σφαχτάρι: Με την *ωδή* (στροφή) γίνεται εισαγωγή στη δέηση του ιερέα και με την *αντωδή* (αντιστροφή) γίνεται εισαγωγή στη θυσία που πρόκειται να προσφέρει ο ίδιος ο Πεισέταιρος μετά την αποπομπή του ιερέα. Ο συνδυασμός τελετουργικής σοβαρότητας και πειραχτικών σχολίων, στα οποία καταλήγουν οι *ωδές* που λένε τα ίδια τα πουλιά με τη συνοδεία αυλητή-κόρακα (!) δημιουργούν κωμικό αποτέλεσμα.

945-7 ποιος... θα πρωτοπάρει; Για κοιτάξετε... σφαχτάρι: Μπορεί να είναι σχόλιο για την τσιγγουνιά του χορηγού.

Ερωτήματα

1. Ποιος είναι ο χαρακτήρας των σχολίων του Πεισέταιρου στη σκηνή αυτή;
2. Τι κάνει ο χορός με τις δύο *ωδές*; Συμβάλλει στην εξέλιξη της υπόθεσης; Τα όσα λέγει είναι προϋπόθεση των όσων ακολουθούν;

ΠΕΙ. Στους φτερωτούς θεούς δέηση, θυσία!

ΠΟΙΗΤΗΣ

Τη Νεφελοκοκκυγία,
την ευτυχισμένη, 950 [904]
Μούσα, τραγούδησ' εσύ με τους ύμνους σου.

ΠΕΙ. Πούθε είν' αυτό το πλάσμα; Ε συ, ποιος είσαι;

ΠΟΙ. Εγώ ποιητής τραγουδιών σαν το μέλι γλυκών
και των Μουσών δουλεντής είμαι ακούραστος, 955 [910]
όπως είπε κι ο Όμηρος.

ΠΕΙ. Δούλος; Και πώς δεν κόδεις τα μαλλιά σου;

ΠΟΙ. Όχι, μα όποιος γράφει στίχους σαν εμένα,
είναι των Μουσών
δουλεντής ακούραστος, 960 [914]
όπως είπε κι ο Όμηρος.

ΠΕΙ. Και το ρούχο σου, βλέπω, ακούραστο είναι.
Αλλά ποια οργή, ποιητή μου, εδώ σε φέρνει;

ΠΟΙ. Για τις Νεφελοκοκκυγίες σας έχω
πολλά κι ωραία τραγούδια εγώ συνθέσει,

Σκηνή θυσίας· 5ος π.Χ. αι. (Όρν. 910).

3. Η πρώτη ομάδα των σκηνών διεκπεραίωσης 947-1106

Είναι μια σειρά σκηνών, όπου διάφοροι επισκέπτες θέλουν με κάποιο τρόπο να καρπωθούν τη νέα κατάσταση που δημιουργείται μετά την παράβαση. Επειδή οι επισκέπτες αυτοί είναι τύποι ενοχλητικοί που παρεμποδίζουν τον πρωταγωνιστή να απολαύσει τη «νέα πραγματικότητα», φροντίζει εκείνος με διάφορους τρόπους, που δεν είναι και ιδιαίτερα ευγενικοί, να απαλλαγεί, να «ξεμπερδεύει» με αυτούς· γι' αυτό χαρακτηρίζονται οι σκηνές αυτές από ορισμένους μελετητές ως σκηνές διεκπεραίωσης.

Με αυτή τη σειρά των σκηνών περιγράφεται η αντίδραση των ανθρώπων στην είδηση ότι ο Πεισέταιρος ίδρυσε πόλη.

α) Ποιητής 949-1001

949-961 Παρουσιάζεται στη σκηνή ένας φτωχοντυμένος, ακούρευτος, γενικά απεριποίητος στην εμφάνιση. Είναι ποιητής που γράφει ποίηση προσπαθώντας να μιμηθεί το ύφος του Πινδάρου.

951 Μούσα, με τους ύμνους σου: Όπως όλοι οι ποιητές, από τον Όμηρο και μετά, επικαλείται και αυτός τη Μούσα.

953-5 εγώ... Όμηρος: Στον ενοχλημένο από τη δακοπή της θυσίας Πει. και στα ερωτήματά του απαντά με ποιητικό ύφος και λεξιλόγιο ο ποιητής. Απότομα όμως διακόπτει για να δώσει σε πεζό πλέον ύφος την πηγή του. Δεν πρόκειται για συγκεκριμένους στίχους του Ομήρου, αλλά για εκφράσεις που συναντάμε στον Όμηρο και σε ποιήματα που θεωρούνταν ομηρικά (π. χ. Ομηρικοί ύμνοι). **ποιητής τραγουδιών... γλυκών** (αρχ. *ἐγὼ μελιγλώσσων ἐπέων ἰεὺς ἀοιδάν*): Το επίθετο *μελίγλωσσος* χρησιμοποιεί ο λυρικός ποιητής Βακχylίδης για να χαρακτηρίσει με αυτό την ποιητική του δημιουργία: «κάποιος θα υμνήσει τη χάρη του μελίγλωσσου αηδονιού από την Κέα». Βλέπε και στους *Όρνιθες* τους στίχους 249, 790-2.

956 δούλος... μαλλιά σου: Τα πολλά μαλλιά στο κεφάλι ήταν χαρακτηριστικό δύο κατηγοριών ανθρώπων στην Αθήνα του 5ου αι., των πλούσιων και ευγενών και εκείνων που αδιαφορούσαν για την εμφάνισή τους {βλέπε στο συνοδευτικό κείμενο **16** ένα παράδειγμα από κάθε κατηγορία, που βρίσκουμε στον Αριστοφάνη}.

961 το ρούχο σου, βλέπω, ακούραστο είναι: Το ίδιο επίθετο που χρησιμοποίησε αμέσως πιο πριν ο ποιητής για τον εαυτό του χρησιμοποιεί τώρα ο Πει. για να σχολιάσει τα κουρέλια του ποιητή.

963 τις Νεφελοκοκκυγίες σας: Άλλο ένα χαρακτηριστικό που φέρνει τη νέα πολιτεία πιο κοντά στην Αθήνα· ο πληθυντικός αριθμός: κατά το *Ἀθήναι* θα είναι και *Νεφελοκοκκυγίαι*! Βλέπε και στ. 1006, 1070.

	διθυράμβους, παρθένεια, σιμωνίδεια.	965 [919]
ΠΕΙ.	Εσύ όλ' αυτά; Μα πότε κι από πότε;	
ΠΟΙ.	Είναι καιρός πον υμνώ την πόλη τούτη.	
ΠΕΙ.	Μα μόλις τώρα εγώ θυσία προσφέρνω για τα δεκαήμερά της· μόλις τώρα της έδωσα όνομα όπως στα μωράκια.	970 [923]
ΠΟΙ.	Είναι γοργή των Μουσών η φωνή σαν αστραπόβολο τρέξιμο αλόγων. Έλα, ω πατέρα, ιερών σεβαστών συνονόματε, θεμελιωτή εσύ της Αίτνας, απ' τ' αγαθά σου ένα κάτι μ' ένα σου γνέψιμο δώσε κι εμένα, ό,τι η καρδιά σου σου πει να μου δώσεις.	975 [931]
ΠΕΙ.	Πολλή ζαλούρα τούτος θα μας φέρει, αν κάτι δεν του δώσω να γλιτώσω. Εσύ φοράς και κάπα και χιτώνα· θγάλ' τη και δώσ' τη στο σοφό ποιητή μας. Πάρε την κάπα· σα να τρέμεις κιόλας.	980 [933]
ΠΟΙ.	Πρόθυμα δέχεται τούτο το χάρισμα η Μούσα· όμως εσύ θάλε στο νου σου τους στίχους αυτούς τους πινδάρειους...	985 [938]
ΠΕΙ.	Δε θα γλιτώσω, φαίνεται, από τούτον.	

«...ο αέρας είναι ως σύνολο όμοιος στο σχήμα μ' ένα φούρνο» (Όρν. 1044-5).
Πιγεύς (=οικιακός φούρνος).

965 διθυράμβους... σιμωνίδεια: διθύραμβοι· άσματα προς τιμήν του Διονύσου, λέγονταν και *κύκλια άσματα*, από το σχήμα που έπαιρνε ο χορός όταν τα τραγουδούσε. Κατά τη διάρκεια των Μεγάλων Διονυσίων γίνονταν μεταξύ άλλων και αγώνες διθυράμβου. Το τελευταίο τρίτο του 5ου αι. π.Χ. η σύνθεση διθυράμβου γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση. Οι ποιητές του χρησιμοποίησαν τολμηρές τεχνοτροπίες, σύνθετες λέξεις, περιφραστικό και περιγραφικό λόγο, μουσικούς νεωτερισμούς και έτσι διαμορφώθηκε ο λεγόμενος *νέος διθύραμβος*. **παρθένεια·** ποιητικές συνθέσεις που προορίζονταν για χορούς κοριτσιών και τις τραγουδούσαν σε θρησκευτικές γιορτές. Ονομαστός ποιητής τέτοιων συνθέσεων ήταν ο Αλκμάν (7ος π.Χ. αι.). **σιμωνίδια·** κατά το κλασικό, γνωστό και αναγνωρισμένο ύφος του ποιητή Σιμωνίδη (6ος-5ος π.Χ. αι.). Ο ποιητής καταγόταν από την Κέα, είχε καλλιεργήσει πολλά είδη ποίησης, έγραψε διθυράμβους, επινίκους, θρήνους, σκόλια, ελεγείες, επιγράμματα.

967 την πόλη τούτη· Ο χώρος του δράματος είναι τώρα η Νεφελοκοκκυγία.

969 για τα δεκαήμερά της· Κανένα δεν ενοχλεί ότι ακόμη δεν έχει καλά-καλά χτιστεί!

973-7 έλα, ω πατέρα... να μου δώσεις· Στους στίχους αυτούς, όπως και στους στίχους 987-9, ο ποιητής χρησιμοποιεί αποσπάσματα πινδαρικού ποιήματος, γραμμένου για τη νέα πόλη Αίτνα που έχτισε ο τύραννος των Συρακουσών Ιέρων το 476/5 π.Χ. Τα έχει προσαρμόσει με εξαιρετική μαεστρία στα κωμικά συμφραζόμενα τόσο, όσο χρειαζόταν. **έλα, ω πατέρα... της Αίτνας·** ο Πίνδαρος αναφερόταν στον Ιέρωνα, που τ' όνομά του ταυτιζότανε με τα σεβαστά ιερά (*ιερών έπωνυμ*ε·Ιέρων). Ο ποιητής-επισκέπτης της Νεφελοκοκκυγίας προσφωνεί το θεμελιωτή της ως θεμελιωτή της Αίτνας! Ο Αριστοφάνης φροντίζει να αντιληφθούν όλοι ότι ο ποιητής-επισκέπτης χρησιμοποιεί εδώ ξένο και όχι δικό του κείμενο. **απ' τ' αγαθά σου... να μου δώσεις·** διακόπτοντας το παράθεμα από το πινδαρικό ποίημα συνεχίζει με δικά του λόγια σε πινδαρικό ύφος. Γενικά όλοι οι παρασκειτικοί τύποι που εμφανίζονται στις σκηνές διεκπεραίωσης έρχονται για να ζητήσουν κάτι· ο συγκεκριμένος ποιητής δεν αποτελεί εξαίρεση.

980 εσύ φοράς... χιτών· Ο Πει. σε έναν από τους δύο δούλους που τον συνοδεύουν. **κάπα·** για ρούχο που ήταν από δέρμα.

981 στο σοφό ποιητή μας· Επίθετο που συχνά συνοδεύει τους ποιητές. Εδώ ίσως και με κάποια δόση ειρωνείας. Ο ποιητής-επισκέπτης έχει ήδη δώσει ένα δείγμα των «ικανοτήτων» του· ένα ποίημα που το είχε συνθέσει, υποτίθεται ο ίδιος, κάποτε, το χρησιμοποιεί σε κάθε περίπτωση, και μάλιστα αδέξια (βλ. στίχο 974 «θεμελιωτή εσύ της Αίτνας»).

985 τους στίχους... τους πινδάρειους· Κι αν κάποιος από τους θεατές δεν είχε ακόμα προσέξει, φροντίζει ο Αριστοφάνης να σημειώσει ότι στην ενότητα αυτή υπάρχουν πινδαρικοί στίχοι. Τα μέτρα των στίχων και το λεξιλόγιο στο αρχαίο κείμενο αλλά και η ανακρίδεια (Αίτνα αντί Νεφελοκοκκυγίας) που έχουν ήδη προσηγηθεί, τον ίδιο στόχο είχαν.

- ΠΟΙ.** Έρημος μέσα στη χώρα γυρνά των νομάδων Σκυθών
όποιος δεν έχει ντύμα νφασμένο σε χτύπο αργαλειού.
*Πάει άδοξη η κάπα χωρίς το χιτώνα.
Νιώσε τι λέω. 990 [945]
- ΠΕΙ.** Νιώθω· να πάρεις θέλεις το χιτώνα.
Γδύσουν· ο ποιητής χαρούμενος να φύγει.
- Να, πάρε αυτόν και πήγαινε.
- ΠΟΙ.** Πηγαίνω,
κι έτσι την πόλη εγώ θα τραγουδάω:
Ψάλε, χρυσόθρονη Μούσα, την πόλη που κρυνώνει και τρέμει 995 [950]
σε χιονοσκέπαστους κάμπους ολάνοιχτους πήγα. Αλαλά.
- ΠΕΙ.** Σωστά, μα έχεις γλιτώσει απ' τις τρεμούλες
με το πονκαμισάκι αυτό που πήρες.
Τέτοιο κακό δεν το περιμένα, έτσι
γρήγορ' αυτός να μάθει για την πόλη. 1000 [957]
Πιάσε ξανά τον αγιασμό και γύρνα.
Σιωπή!
- ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΟΣ**
- Σταμάτα τη θυσία του τράγου.
- ΠΕΙ.** Ποιος είσαι;
- ΧΡΗ.** Χρησμολόγος.
- ΠΕΙ.** Τότε, χάσον.
- ΧΡΗ.** Μην αψηφάς τα θεία, ευλογημένε·
ξεκάθαρα μιλεί χρησμός του Βάκη 1005 [962]
για τις Νεφελοκοκκυγίες.
- ΠΕΙ.** Πώς τότε
δε χρησμολόγας, πριν εγώ να ιδρύσω
την πόλη αυτή;
- ΧΡΗ.** Με μπόδιζαν τα θεία.
- ΠΕΙ.** Πες τη μαντεία ωστόσο· ας την ακούσω.
- ΧΡΗ.** Όταν, Σικνώνα και Κόρινθο ανάμεσα, πάνε και στήσουν 1010 [968]
συντροφικά τις φωλιές τους οι γριές οι κουρούνες κι οι λύκοι, ...
- ΠΕΙ.** Και τι έχω εγώ να κάνω με Κορίνθιους;
- ΧΡΗ.** Τον Βάκη υπαινιγμός για τον αέρα.
πρώτα ασπρομάλλικο κριάρι θυσία να δοθεί στην Πανδώρα·
κι όποιος προφήτης θα πάει πρώτος πρώτος να πει τους χρησμούς μου,
ένα σκουτί καθαρό και παπούτσια καινούρια να λάβει, ... 1016 [973]

987-990 έρημος... νιώσε τι λέω: Δεν αρκείται ο ποιητής-επισκέπτης στην κάπα, ήθελε και ρούχο του αργαλειού, χειροποίητο δηλαδή, όπως ήταν ο χιτώνας. **νιώσε τι λέω** είναι η ύστατη προσπάθεια του ποιητή-επισκέπτη να καταλάβει ο Πει. το «αληθινό» νόημα του πινδαρικού παραθέματος. Μόνο που η φράση αυτή δρι-σκόταν εντελώς στην αρχή του πινδαρικού κειμένου, πριν από τις λέξεις «έλα, ω πατέρα» (στ. 973). Ο κωμικός ποιητής όμως τη χρειαζόταν στο τέλος, και γι αυ-τό της άλλαξε θέση! {Δες στο συνοδευτικό κείμενο **17** το κείμενο του Πινδάρου και την «προσαρμογή» που του έκανε ο Αριστοφάνης}.

992 γδύσου: Ο Πει. απευθύνεται στον ίδιο δούλο που είχε απευθυνθεί και στο στ. 980· έτσι ο δούλος τα χάνει όλα, φτάνει να μη φύγει δυσανεκτός ο ποιητής.

995-6 ψάλε χρυσόθρονη... αλαλά: Άλλη μια, η τελευταία, σύνθεση του ποιητή κατά τα πινδαρικά πρότυπα. Η νέα πόλη δρίσκεται ψηλά, στα σύννεφα, ο ποιητής ήλθε γυμνός· είναι φυσικό να τη χαρακτηρίζει έτσι. Μπορεί όμως και οι «ποιητικές» του κρυάδες να ενισχύουν την εντύπωση του κρύου.

1002 σιωπή (αρχ. *εὐφημία 'στω*): τελετουργική προτροπή εν όψει της επικείμενης θυσίας.

6) Χρησολόγος 1002-1034

Χρησολόγος είναι αυτός που απαγγέλλει χρησμούς και ο μάντης, ο προφήτης· πολλές φορές οι δύο ιδιότητες ταυτίζονταν. Έτσι λέγονταν ακόμη όσοι είχαν στη διάθεσή τους συλλογή χρησμών και τους έθεταν στη διάθεση άλλων ερμη-νεύοντάς τους έναντι αμοιβής. Η δραστηριότητά τους κατά τον Πελοποννησια-κό πόλεμο φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα έντονη.

1002 σταμάτα τη θυσία του τράγου: Δεν έχει ιδιαίτερη σημασία ότι το «αρνάκι» του στίχου 904 είναι τώρα τράγος.

1005 χρησμούς του Βάκη: Το όνομα του Βάκη (αρχ. *Βάκις*) είναι συνδεδεμένο με προ-φητείες κυρίως για το μέλλον πόλεων, λαών και για την έκβαση πολέμων.

1010 Σικυνάνα και Κόρινθο ανάμεσα: Φράση σε χρησμό που δόθηκε στο Λακεδαιμόνιο Φάλανθο, όταν διωγμένος από τη Σπάρτη ζητούσε από το μαντείο των Δελφών την άδεια να κατοικήσει στην περιοχή της Σικυνάνας (σημ. Κιάτο). Η φράση-απάντηση του μαντείου κατέληξε να σημαίνει «πουθενά», αφού μεταξύ των δύο πόλεων δεν υπάρχει ενδιάμεσος χώρος.

1012 και τί... με Κορινθίους: Λόγω της αντιπαλότητας που υπήρχε μεταξύ Αθηναίων και Κορινθίων (Πελοποννησιακός πόλεμος!) ο Πει. δε θέλει να έχει καμιά σχέ-ση μαζί τους.

1013 του Βάκη... αέρα: Παρά τη συνήθη πολυσημία που έχουν οι χρησμοί, ο Χρη. εί-ναι βέβαιος για το αληθινό νόημά του. Η βεβαιότητά του αυτή ερμηνεύεται απ' όσα λέει παρακάτω ο χρησμός. Υποδεικνύει να γίνει θυσία στην Πανδώρα, θεά που κατά το όνομά της τα δωρίζει όλα, και ύστερα δείχνει ιδιαίτερη φροντίδα γι' αυτόν που έχει στα χέρια του το χρησμό, για το χρησολόγο!

1014 πρώτα ασπρομάλλικο ...: Εδώ συνεχίζεται η ανάγνωση του χρησμού που είχε δια-κοπεί στο στ. 1011. Το ίδιο συμβαίνει στο στ. 1018 (συνέχεια από το στ. 1016), στο στ. 1020 (συνέχεια από το στ. 1018) και στο στ. 1030 (συνέχεια από το στ. 1028).

- ΠΕΙ.** Και για παπούτσια λέει;
ΧΡΗ. *Ιδού η φυλλάδα.*
 κούπα κρασί, μα κι εντόσθια πολλά να του δάλουν στα χέρια ...
- ΠΕΙ.** Και για τα εντόσθια λέει;
ΧΡΗ. *Ιδού η φυλλάδα.*
 τις εντολές μου αν αυτές εκτελέσεις, θεϊκό παλληκάρι, **1020 [977]**
 τότε θα γίνεις αϊτός μες στα σύννεφα· αν όμως δε δώσεις,
 ούτε τρυγώνα ούτε τσίχλα ούτ' απλή τσιγκλιτάρα θα γίνεις.
- ΠΕΙ.** Κι αυτά ο χρησμός τα λέει;
ΧΡΗ. *Ιδού η φυλλάδα.*
ΠΕΙ. Ο χρησμός σου δε μοιάζει μ' έναν άλλον,
 του Απόλλωνα, που εγώ 'χω ξεσηκώσει. **1025 [982]**
 Όταν κανείς κατεργάρης ακάλεστος πάει κι ενοχλήσει
 κείνους που κάνουν θυσίες και ζητά να μαζέψει τα εντόσθια,
 πρέπει αυτοννού να του δίνεις γροθιές δυνατές στα παιδιά· ...
- ΧΡΗ.** Αυτά σωστά δεν είναι.
ΠΕΙ. *Ιδού η φυλλάδα.*
 και να μη δείχνεις σπλαχνιά, μήτε αν είναι κι αϊτός μες στα νέφη **1030 [987]**
 μήτε κι ο Λάμπωνας ή κι ο Διοπείθης, τρανοί χρησμολόγοι.
- ΧΡΗ.** Κι αυτά ο χρησμός τα λέει;
ΠΕΙ. *Ιδού η φυλλάδα.*
 Γκρεμίσουν! Στα τσακίσματα!
- ΧΡΗ.** *Αχ ο δόλιος.*
ΠΕΙ. Αλλού να πας να ψάλλεις τους χρησμούς σου.
ΜΕΤΩΝ
- Έρθα σ' εσάς...*
- ΠΕΙ.** *Άλλος μπελάς και τούτος.* **1035 [992]**
 Να κάμεις τι; Ποιος ο σκοπός κι ο λόγος
 του ταξιδιού; Κι ο κόθορνος τι θέλει;
- ΜΕ.** Να γεωμετρήσω θέλω τον αέρα
 και να σας τον χωρίσω στρέμμα στρέμμα.
- ΠΕΙ.** Για τ' όνομα των θεών· κι εσύ ποιος είσαι;
ΜΕ. Εγώ ποιος είμαι; Ο Μέτωνας· η Ελλάδα
 κι ο... Κολωνός με ξέρουν.
- ΠΕΙ.** *Τι 'ναι τούτα*
 που 'χεις στα χέρια;
- ΜΕ.** *Χάρακες του αέρα.*

1024-5 ο χρησμός σου... ξεσηκώσει: Ισχυρίζεται ο Πει. ότι ο δικός του χρησμός είναι πιο αυθεντικός, αφού προέρχεται απευθείας από την πηγή, κάποιο μαντείο του Απόλλωνα, χωρίς δηλαδή τη διαμεσολάβηση κάποιου συλλέκτη και διερμηνέα χρησμών, όπως ο χρησμολόγος.

1032 ιδού η φυλλάδα (αρχ. *λαβὲ τὸ διβλίον*): Το *διβλίον* ήταν κύλινδρος, ρολό από φύλλα παπύρου κολλημένα το ένα με το άλλο που μπορούσε να φθάνει μέχρι και 10 μέτρα μήκος· το πλάτος κυμαινόταν μεταξύ 15 και 40 εκατοστών. Ο Πει. δηλαδή επιδεικνύει αντίστοιχο *διβλίον* με εκείνο που επικαλούνταν πιο πριν ο Χρη., μπορεί μάλιστα στο σημείο αυτό να τον χτυπά μ' αυτό στο πρόσωπο.

γ) Μέτων 1035-1066

1036-7 να κάμεις... τι θέλεις: Τέτοιου είδους αλληπάλληλες ερωτήσεις συνηθίζονται στην τραγωδία και απευθύνονται σε πρόσωπα που πρωτοεμφανίζονται στη σκηνή. **κόθορνος** (αρχ. *ο κόθορνος*, πληθ. *-οι*): ψηλές μπότες, χωρίς διάκριση μεταξύ δεξιού και αριστερού, τις φορούσαν συνήθως γυναίκες και άνδρες με θηλυπρεπή συμπεριφορά.

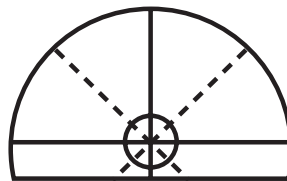
1038 να γεωμετρήσω τον αέρα (αρχ. *γεωμετρήσαι δούλομαι τὸν αέρα*): Ένας απίθανος συνδυασμός, όχι όμως και για την κωμωδία.

1041 ο Μέτωνας... με ξέρουν: Ο *Μέτων*, ονομαστός γεωμέτρης και αστρονόμος, έζησε την εποχή του Περικλή. Είναι αυτός που παρατήρησε ότι οι φάσεις της σελήνης (π.χ. πανσέληνος, νέα σελήνη) επανέρχονταν κατά την ίδια ακριβώς ημερομηνία κάθε 19 χρόνια. Μαρτυρείται ότι αυτόν τον κύκλο, που είναι γνωστός ως *κύκλος του Μέτωνος*, τον πρότεινε επίσημα στην αρχή του καλοκαιριού του 432 π.Χ., τότε που μπόρεσε να προσδιορίσει ποια ήταν η μεγαλύτερη ημέρα και η μικρότερη νύχτα εκείνης της χρονιάς (=θερινό ηλιοστάσιο). Δεν έχουμε μαρτυρίες από αλλού ότι ήταν πολεοδόμος. Γνωστός πολεοδόμος του 5ου π.Χ. αι. είναι ο Ιππόδαμος, με σχέδια του οποίου αναφέρεται ότι χτίστηκε η πόλη του Πειραιά. Ο ιπποδάμειος πολεοδομικός τρόπος ήταν ένα σύστημα παραλλήλων και ορθογώνια τεμνομένων οδών, με ιδιαίτερη πρόβλεψη για τη θέση της αγοράς. **η Ελλάδα κι ο ... Κολωνός:** συνδυασμός του γενικού και καθολικού με το ειδικό, τη λεπτομέρεια· μια συγκεκριμένη τοποθεσία, αντίθετα από το αναμενόμενο γενικότερο, μια τοποθεσία έξω από την Ελλάδα. Στην Αθήνα υπήρχε α) ο δήμος του *Ιππίου Κολωνού*, ΒΔ της αρχαίας πόλης των Αθηνών, ο τόπος όπου διαδραματίζεται η τραγωδία του Σοφοκλή *Οιδίπους επί Κολωνώ*, β) η τοποθεσία *Αγοραίος Κολωνός*, στη δυτική πλευρά της Αγοράς. Σύμφωνα με μαρτυρίες ο Μέτων τοποθέτησε ένα ηλιακό ωρολόγιο στην Πνύκα το 432 π.Χ. Πρέπει τότε Κολωνός να ονομαζόταν μια ευρύτερη περιοχή (ΝΔ όρια της πόλης), από την Πνύκα μέχρι και το Θησείο.

Γιατί ο αέρας είναι ως σύνολο όμοιος
 στο σχήμα μ' ένα φούρνο. Εγώ, από πάνω
 θα βάλω τον καμπύλο χάρακά μου,
 ένα διαδήτη μέσα του θα θέσω...
 Καταλαβαίνεις;
 ΠΕΙ. Δεν καταλαβαίνω.
 ΜΕ. και θα μετρήσω μ' ένα χάρακα ίσιο
 που θα εφαρμόσω, κι έτσι θα σου γίνει
 τετράγωνος ο κύκλος, και στη μέση
 θα 'ναι αγορά, κι εκεί ακριδώς στο κέντρο
 θα φέρνουν ίσιοι δρόμοι· θα 'ναι ως άστρο
 που, ενώ είναι κυκλικό, οι ακτίνες λάμπουν
 ίσιες παντού.
 ΠΕΙ. Σωστός Θαλής, ο κύριος.
 Μέτωνα...
 ΜΕ. Ναι...
 ΠΕΙ. Σε συμπαθώ, να ξέρεις·
 τραθήξου από το δρόμο, για καλό σου.
 ΜΕ. Ποιος κίνδυνος;...
 ΠΕΙ. Κι εδώ, όπως και στη Σπάρτη,
 διώχνουνε ξένους, κάποια ταραχή 'ναι...
 Στην πόλη πέφτει ξύλο.
 ΜΕ. *Στασιάζετε μήπως;* 1060 [1014]
 ΠΕΙ. Καθόλου.
 ΜΕ. Τότε, πώς;
 ΠΕΙ. Ομόφωνη είναι
 η απόφαση να δέρνουν τους αγύρτες.
 ΜΕ. Λοιπόν, να φεύγω.
 ΠΕΙ. Ναι· δεν ξέρω κιόλας
 αν θα προφτάσεις· οι ξυλιές κοντά είναι.
 ΜΕ. Οχ οχ οχ οχ!
 ΠΕΙ. Σου το 'χα πει, καημένε. 1065 [1019]
 Μπρος! Τρέξε αλλού, τα μέτρα σου να λάβεις.

1044-5 γιατί ο αέρας... φούρνο: Στις *Νεφέλες* λέει ο Στρεψιάδης στο γιο του δείχνοντάς του το *φροντιστήριο* του Σωκράτη: «Σοφών πνευμάτων αργαστήρι. Μένουνι σ' αυτό κάτι άντρες που διδάσκουν ότι ο ουρανός είναι φούρνος (αρχ. *πνιγεύς*) και μας ζώνει| γύρω γύρω, κι εμείς τα κάρδουνά του».

1045-54 εγώ από πάνω... οι ακτίνες λάμπουν: Ο Μέτων περιγράφοντας πώς σκοπεύει να σχεδιάσει την πόλη, πρέπει να κάνει και κάποιο σχήμα στους θεατές για να είναι περισσότερο εποπτικός. Μπορεί να σχεδιάζει στο έδαφος, οι περισσότεροι όμως θα «έβλεπαν» καλύτερα, αν σχεδίαζε στον αέρα, εκεί που έτσι κι αλλιώς βρίσκεται η νέα πόλη! Αν ο Μέτων είναι συνεπής με την παρομοίωση που έκανε πιο πριν, το σχήμα που σχεδιάζει με τον «καμπύλο (!) χάρακα» θα πρέπει να είναι ένα ημικύκλιο, δηλαδή σαν χωριάτικος φούρνος. Με το διαδήτη σχηματίζει ένα κύκλο **μέσα** στο ημικύκλιο. Στη συνέχεια με τον ίδιο χάρακα (*κανών*) χαράζει ευθείες που διέρχονται από το κέντρο του κύκλου («εκεί ακριδώς στο κέντρο θα φέρουν ίσοι δρόμοι»). Αμέσως όμως πιο πριν είχε φέρει δύο κάθετες μεταξύ τους που περνούν από το κέντρο του ίδιου κύκλου και τον χωρίζουν σε τέσσερα ίσα μέρη (τεταρτημόρια) με τέσσερις ίσες μεταξύ τους (90 μοιρών) *γωνίες* με αυτή την έννοια δηλαδή «τετραγωνίζει» τον κύκλο, χωρίς όμως να τον τετραγωνίζει μαθηματικά. Έχουμε επομένως και υπαινιγμό στο γνωστό, αλλά άλυτο μαθηματικό πρόβλημα του τετραγωνισμού του κύκλου, που είναι η κατασκευή με κανόνα και διαδήτη ενός τετραγώνου που να έχει ακριδώς το ίδιο εμβαδόν με το εμβαδόν ενός δεδομένου κύκλου. Ολόκληρος ο σχεδιασμός που προτείνει ο Μέτων δεν έχει καμιά σχέση με κάποιο υπαρκτό και εφαρμοσμένο πολεοδομικό σύστημα, π.χ. του Ιπποδάμου. Υπαγορεύεται από τη θέση της συγκεκριμένης πόλης και γι' αυτό ο Μέτων είναι ο πιο κατάλληλος να τη σχεδιάσει, αφού ασχολείται με τα «μετέωρα». [βλ. στο σχήμα μια απόπειρα να αποτυπωθεί σε σχέδιο (!) η πρόταση του Μέρωνα και οι χειρονομίες του στον αέρα, για να «καταλάβουν» οι θεατές]. **και θα μετρήσω ...** είναι συνέχεια των όσων έλεγε ο Με. στο στίχο 1047.

1053-5 ως άστρο... ίσιες παντού: Τα αστέρια τα θεωρούσαν ως κυκλικές επιφάνειες, όπως το υπαγόρευαν οι δίσκοι του ηλίου και της σελήνης. Με τις ίδιες ακτίνες μπορεί να υπαινίσσεται τη θεωρία του Αναξαγόρα για την ευθύγραμμη διάδοση του φωτός.

1055 σωστός Θαλής: Ο Θαλής θεωρούνταν επιστημονική ιδιοφυΐα και αυθεντία, ο Αριστοτέλης τον ονομάζει θεμελιωτή της φυσικής επιστήμης.

1059 διώχουνε τους ξένους: Ο Περικλής στον επιτάφιο αναφέρει ότι οι Αθηναίοι διαφέρουν από τους εχθρούς τους και στο ότι δεν εφαρμόζουν τις απελάσεις ξένων (*ξενηλασίαι*) για να προστατεύσουν την πόλη τους από τυχόν κατασκοπευτικές δραστηριότητες.

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

Εδώ πρόξενοι υπάρχουν;

ΠΕΙ. Ποιος είναι
τούτος ο Σαρδανάπαλος;

ΕΠΙ. Εγώ ήρθα
ως επιθεωρητής εδώ, σταλμένος
με κλήρο, *εις τας Νεφελοκοκκυγίας.*

1070 [1023]

ΠΕΙ. Ως επιθεωρητής; Και ποιος σε στέλνει;
ΕΠΙ. Ένα εγγραφάκι.

ΠΕΙ. Θα ήθελες να λάβεις
την αμοιβή σου και να φύγεις πίσω,
χωρίς να ενοχληθείς;

ΕΠΙ. Αυτό μου αρέσει
γιατί δουλειά έχω κιόλας στην πατρίδα·
θέλω να πάω στη σύναξη του δήμου,
κάτι για το Φαρνάκη να ενεργήσω.

1075 [1027]

ΠΕΙ. Πάρε λοιπόν την αμοιβή και φεύγα.
ΕΠΙ. Μπα! Τι είναι τούτο;

ΠΕΙ. *Σύναξη για το Φαρνάκη.*
ΕΠΙ. Είμ' επιθεωρητής και με χτυπούνε!
Διαμαρτύρομαι.

1080 [1031]

ΠΕΙ. Δρόμο, με τις δυο σου
τις κάλπες. Φοβερό! Θυσία πριν γίνει,
επόπτες να μας στέλνουνε στην πόλη!

ΨΗΦΙΣΜΑΤΟΠΩΛΗΣ

«Αν ένας Νεφελοκοκκυγιώτης πειράξει Αθηναίο...»

ΠΕΙ. Τι συμφορά είναι πάλι αυτή η φυλλάδα;
ΨΗ. Εγώ είμαι νομοπώλης και ήρθα νέους
να σας πουλήσω νόμους.

1085 [1036]

ΠΕΙ. Τι είδους νόμους;

δ) Επίσκοπος (=επιθεωρητής) 1067-1083

Παρατηρητής, επιτετραμμένος θα μπορούσαμε να πούμε. Απεσταλμένος της πόλης των Αθηνών με απόφαση της εκκλησίας του δήμου και αποστολή που μπορούσε ν' αρκείται σε μια επιτόπια εξέταση της κατάστασης και να φθάνει ως την υπαγόρευση λύσεων και τη διαμόρφωση καταστάσεων. Δεν είναι απλά και μόνο ενοχλητικός, όπως οι δύο προηγούμενοι επισκέπτες, συνιστά κίνδυνο και απειλή για τη νέα πόλη.

1067 εδώ πρόξενοι... Έτσι λέγονταν οι πολίτες μιας πολιτείας που είχαν αναλάβει να υποδέχονται και επιδίδουν στον τόπο τους τη φιλοξενία και τις υποθέσεις πολιτών μιας άλλης πολιτείας.

1068 Σαρδανάπαλος: Πρόκειται για την ελληνοποιημένη μορφή του ονόματος Ασσυρμανιπάλ. Έτσι λεγόταν ο τελευταίος βασιλιάς των Ασσυρίων από το 668 π.Χ. ως περ. το 627 π.Χ., ονομαστός για τα πλούτη του και τη γλιδή του. Η προφανώς εντυπωσιακή σκηνική εμφάνιση του επισκόπου-επιθεωρητή πρέπει να έδωσε την αφορμή στον Πει. να τον ονομάσει έτσι.

1072 ένα εγγράφακι (αρχ. *φαῦλον διδλίον*): Έτσι χαρακτηρίζει τη γραπτή εντολή της εκκλησίας του δήμου, που του αναθέτει τη συγκεκριμένη αποστολή.

1072-74 θα ήθελες... ενοχληθείς: Η πρόταση του Πει. είναι να δεχθεί ο επιθεωρητής την αμοιβή του, χωρίς να φέρει σε πέρας την αποστολή του.

1076-7 θέλω... να ενεργήσω: Ο **Φαρνάκης** ήταν γιος του Φαρνάδαζου, Πέρσης σατράπης που έτρεφε φιλικά αισθήματα προς τη Σπάρτη κατά την πρώτη φάση του Πελοποννησιακού πολέμου. Απ' όσα λέει ο επιθεωρητής, φαίνεται ότι θα προτιμούσε να είναι παρών στη σύναξη του δήμου, στην Αθήνα, όταν θα γινόταν συζήτηση για το Φαρνάκη· ίσως είχε να ανακοινώσει στους συμπατριώτες κάτι του σχετικού με τη στάση του Φαρνάκη απέναντι στους Αθηναίους.

1079 σύναξη για το Φαρνάκη: αρχ. *ἐκκλησία περί...*

1081-2 τις δυο σου τις κάλπες: Στα δικαστήρια υπήρχαν δύο κάλπες που δέχονταν τις ψήφους, η μία τις αθωωτικές και η άλλη τις καταδικαστικές. Φαίνεται ότι ο επιθεωρητής ερχόταν στη Νεφελοκοκκυγία για να οργανώσει και το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης σύμφωνα με τα αθηναϊκά πρότυπα.

ε) Ψηφισματοπώλης 1084-1106

Μερικοί είχαν την ικανότητα και την ευχέρεια να συντάσσουν ψηφίσματα για λογαριασμό δουλεντών, στους οποίους στη συνέχεια τα πουλούσαν· αυτοί λέγονταν ψηφισματοπώλες.

Στην κατηγορία των ενοχλητικών τύπων που εμποδίζουν τον Πει. να κάνει τη θυσία στους νέους θεούς βλέπουμε ότι συμπεριλαμβάνονται ο επιθεωρητής (Επίσκοπος), και ο ψηφισματοπώλης. Ο ποιητής υπογραμμίζει εδώ την τάση που είχε η Αθήνα να αναμειγνύεται σε πολλά ουσιαστικά ζητήματα των πόλεων με τις οποίες είχε σχέσεις.

ΨΗ. «Οι Νεφελοκοκκυγιάτες να μεταχειρίζονται τα ίδια μέτρα
και σταθμά και τους ίδιους νόμους που έχουν οι Καρπάθιοι».

ΠΕΙ. Κι εσύ τους ίδιους που έχουν οι... Καρπάζιοι. **1090 [1041]**

ΨΗ. Τι σου 'ρθε;

ΠΕΙ. Πάρε πίσω αυτούς τους νόμους.
Νόμους πικρούς θα σου διδάξω τώρα.

ΕΠΙ. Για τον άλλο μήνα, το Μουνιχιώνα, κάνω μήνυση του
Πεισέταιρου για κακοποίηση.

ΠΕΙ. Αλήθεια; Βρε δεν έφυγες ακόμα;

ΨΗ. «Κι αν ένας διώχνει τους άρχοντες και δεν τους δέχεται
σύμφωνα με την *απόφαση...»

ΠΕΙ. Κι εσύ είσ' ακόμα εδώ; Βρε συφορά μου!

ΕΠΙ. Α, θα σου δείξω εγώ· δέκα χιλιάδες
δραχμές αποζημίωση θα ζητήσω...

ΠΕΙ. Κι εγώ θα σου τσακίσω τις δυο κάλπες.

ΨΗ. Στη στήλη που χαράζουνε τους νόμους,
μην το ξεχνάς, κατούρησες μια νύχτα.

ΠΕΙ. Ε, πιάστε τον· πού τρέχεις βρε; σταμάτα.
Εμείς ας μην αργούμε, πάμε μέσα,
στους θεούς εκεί τον τράγο να θυσιάσω. **1105 [1056]**

«...του Λαυρίου οι... κουκουδάγιες...» (Όρν. 1157).
Αθηναϊκό τετράδραχμο που εικονίζει κουκουδάγια (μέσα 5ου αι. π.Χ.). [Πάπυρος]

1088-9 οι Νεφελοκοκκυγιώτες... Καρπάθιοι: Φαίνεται ότι οι Αθηναίοι ενδιαφέρονταν να επιβάλλουν το νόμισμά τους στους συμμάχους τους, πράγμα που σε μεγάλο βαθμό ήταν αναπόφευκτο, λόγω των πολύ στενών οικονομικών σχέσεων μαζί τους. Εδώ ο Αθηναίος ψηφισματοπώλης διαδίδει νόμους αθηναϊκούς (βλ. στ. 1084) που μεριμνούν για τις σχέσεις των Αθηναίων και των κατοίκων της νέας πόλης, θέλει να επιβάλει όμως στη Νεφελοκοκκυγία μέτρα και σταθμά που δεν είναι της Αθήνας, αλλά μιας ασήμαντης συμμάχου τους!

1093 το Μουνιχιώνα: Ήταν ο 10ος μήνας του αττικού ημερολογίου (μέσα Απριλίου-μέσα Μαΐου), ο επόμενος δηλαδή μήνας από εκείνον που εορτάζονταν τα Μεγάλα Διονύσια.

1096 τους άρχοντες: τους απεσταλμένους αξιωματούχους των Αθηνών.

1099-1100 δέκα χιλιάδες δραχμές (αρχ. μυριάς δραχμής): Η ημερήσια αμοιβή των εργατών στο Ερέχθειο το 409/8 π.Χ. ήταν 1 δραχμή.

1102 στήλη: Πρόκειται για λίθινες στήλες που στήνονταν σε διάφορα μέρη και πάνω τους χαράζονταν οι νόμοι μετά την επικύρωσή τους· έτσι μπορούσε ο καθένας να ανατρέξει σ' αυτούς.

Ερωτήματα

1. Τι καταφέρνουν τελικά οι πέντε επισκέπτες; Πώς επηρεάζουν την εξέλιξη της υπόθεσης; Να δασίσεις την απάντησή σου στα δεδομένα του κειμένου.
2. Τι κοινό συνδέει όλους τους επισκέπτες με τη νέα πόλη και τι τον καθένα ξεχωριστά;

Κουκουδάγια, *Athene noctua*. [Πάπυρος]

XO.

Είμαι *επόπτης του παντός*
κι εξουσιαστής· εδώ κι εμπρός
σ' εμένα κάνουν οι θνητοί
ταξίματα και προσφορές.
Γιατί διγλίζω εγώ παντού,
φυλάω και θρέφω τους καρπούς
σκοτώνοντας λογής λογής

[στροφή]

1110 [1060]

ξούδια που μέσα στο χώμα κι απάνω στα δέντρα
δόσκουν και τρώνε με λαίμαργο στόμα
κάθε καρπό, πριν να δέσει.

1115 [1065/6]

Κι όσα ρημάζουν και χαλούν
τους κήπους που μοσκοβολούν
κι εκείνα τα σκοτώνω εγώ·

ό,τι δαγκάνει και σέρνεται, κάτω
απ' τη δικιά μου φτερούγα σκοτώνεται αμέσως.

1120 [1069]

XO. (ζ.)

Ειδικά τη μέρα τούτη προκηρύσσεται ξανά.

«Αν κανένας σας σκοτώσει το Διαγόρα το Μηλιό,
ένα τάλαντο θα παίρνει, κι όποιος έναν τύραννο
...πεθαμένο θα σκοτώσει, παίρνει τάλαντο κι αυτός».

1125 [1075]

Να κι εμείς τι διαλαλούμε: «Δίνουμε ένα τάλαντο
σ' όποιον σας το Φιλοκράτη θα σκοτώσει το Στρουθιό,
κι όποιος ζωντανό τον πιάσει, θα 'χει τέσσερα· γιατί
θάξει σε αρμαθιές τους σπίνους κι έτσι εφτά στον οβολό
τούς πουλιά· τις τσίχλες πάλι τις πηγαίνει φουσκωτές
στο παζάρι· φτερά χώνει στα ραμφιά των κοτσυφιών,
πιάνει και τα περιστέρια, τα κρατά στη φυλακή
και, δετά σε δίχτυ, κράχτες τ' αναγκάζει να σταθούν».

1130 [1080]

Να τι διαλαλούμε· κι όποιος από σας πουλερικά
θρέφει στην αυλή του, λέμε να τ' αφήσει ελεύθερα.

1135 [1085]

Αν κανένας παρακούσει, τα όρνια θα τον πιάσουνε
και δεμένο θα τον δάλουν κράχτης να σταθεί κι αυτός.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΠΑΡΑΒΑΣΗ 1107-1168

α) ωδή 1107-1121

1107-8 επόπτης του παντός κι εξουσιαστής: Ιδιότητες θεϊκές, επίθετα που αποδίδονται στο Δία.

1114 ζούδια: ζώφια, ζουζούνια.

β) επίορημα 1122-1137

1122 ειδικά τη μέρα τούτη: Την πρώτη μέρα των Μεγάλων Διονυσίων και πριν από τους αγώνες των διθυραμβικών χορών και του δράματος γίνονταν στο θέατρο, που λειτουργούσε ως άλλη εκκλησία του δήμου, ανακοινώσεις γενικού ενδιαφέροντος και τιμητικές διακρίσεις σε πολίτες που πρόσφεραν ιδιαίτερες υπηρεσίες στην πόλη.

1123 το Διαγόρα το Μηλιό (αρχ. *Διαγόρας ὁ Μήλιος*): Λυρικός ποιητής του 5ου π.Χ. αι., γνωστός όμως στην αρχαιότητα κυρίως για τις αθεϊστικές του αντιλήψεις. Μαρτυρείται ότι καταδικάστηκε από τους Αθηναίους γιατί αποκάλυπτε δημόσια όσα γίνονταν στα Ελευσίνα μυστήρια και απέτρεπε τη μύηση άλλων σ' αυτά. Μετά την κατάλυση της τυραννίας οι Αθηναίοι είχαν καθιερώσει πριν από κάθε εκκλησία του δήμου να απαγγέλονται κατάρες (*ἀραιί*) εναντίον επίδοξων τυράννων ή υποστηρικτών τους· κάτι που αντανακλούσε τους φόβους τους από την εποχή των Πεισιστρατιδών.

1127 το Φιλοκράτη το Στρουθιό (αρχ. *στρούθιος*): Επισημημένο εθνικό όνομα από το αρχ. *στροϋθος* = σπουργίτι. Ο Φιλοκράτης είναι αυτός που πουλούσε πουλιά στην αγορά, βλ. στ. 14.

1128 κι όποιος... θα 'χει τέσσερα: Είναι στην κυριολεξία θέμα ζωής και θανάτου για το χορό των πουλιών να εξουδετερωθεί και τιμωρηθεί ο Φιλοκράτης· πολύ σημαντικότερο από τη σύλληψη του Διαγόρα!

1129 εφτά στον οδολό: σε εξευτελιστική τιμή, πράγμα επίσης προσβλητικό για τα πουλιά.

1130-1 τις τσίχλες... φουσκωτές στο παζάρι: Για να φαίνονται πιο παχιές.

1131 φτερά...κοτσουφιών: Τα πουλιά πρέπει να φαίνονται για να πουληθούν, γι' αυτό τα πέρναγε από το ράμφος στο σκληρό στέλεχος του φτερού και τα κρεμούσε από κάπου.

1133 κράχτες... να σταθούν: Με τη φωνή τους οδηγούσαν κοντά τα όμοιά τους {δλέπε και συνοδευτικό κείμενο 18}.

- ΧΟ.** *Καλότυχα είναι τα πουλιά
για το χειμώνα έχουν φτερά
και κάπες δεν τους χρειάζονται·
και μες την κάψα, η φλογερό
αχτίδα η αλαργόφεγγη
δε με ξεσταίνει· κατοικώ
στης φυλλωσιάς την αγκαλιά
και στ' ανθισμένα λιβάδια, ο ηλιόχαρος όταν
τραγουδιστής, το θεσπέσιο τζίτζικι,
τα μεσημέρια σφυρίζει.
Και το χειμώνα σε θατιές
μέσα σπηλιές, με των δουνών
παίζοντας νύμφες, τον περνώ·
δόσκω την άνοιξη ασπρόσαρκα μύρτα
παρθενικά, και καρπούς των Χαρίτων τους κήπους.* [αντιστροφή] **1140** [1090]
- ΧΟ. (ζ.)** *Κάτι θέλουμε να πούμε για τη νίκη στους κριτές·
αν μας δώσουν το βραβείο, θα τους δώσουμε αγαθά
που απ' τ' Αλέξανδρου τα δώρα θα 'ναι ανώτερα πολύ.
Πρώτα—αυτό που είν' ο μεγάλος πόθος όλων των κριτών—
του Λαυρίου οι... κονκουδάγιες δε θα λείποννε ποτέ·
μες στα σπίτια τους θα μένουν και θα στήνουν τις φωλιές
στα πουγκιά τους, κι εκεί μέσα κέρματα θα ξεκλωσσούν.
Σπίτια θα 'χετε, έπειτα, όμοια με ναούς· αετώματα
σαν αϊτού φτερούγες τα όρνια θα σας χτίζουν στις σκεπές·
κι αν σας λάχει μια θεσούλα και ποθήσετε αρπαγή,
θα σας δώσουμε στα χέρια γερακάκι σουβλερό.
Σαν πηγαίνετε σε δείπνο, γούλες θα σας στέλνουμε.
Αν βραβείο μάς αρνηθείτε, δάλτε μισοφέγγαρο
στο κεφάλι, σαν ανδριάντες, χάλκινα· όποιοι βλέπουμε
ξέσκεπο κι ασπροντυμένο, θα τον εκδικιόμαστε·
όλα τα πουλιά από πάνω θα του ρίχνουν κουτσουλιές.* **1155** [1104]
- ΠΕΙ.** *Πουλιά, τα σφάγια καλοσήμαδα είναι.
Μα απ' τα τείχη κανείς μαντατοφόρος,
να μάθουμε τι γίνεται εκεί κάτω.
Αλλά ένας να, που τρέχει αγκομαχώντας.* **1160** [1109]
- ΠΕΙ.** *Πουλιά, τα σφάγια καλοσήμαδα είναι.
Μα απ' τα τείχη κανείς μαντατοφόρος,
να μάθουμε τι γίνεται εκεί κάτω.
Αλλά ένας να, που τρέχει αγκομαχώντας.* **1165** [1114]
- ΠΕΙ.** *Πουλιά, τα σφάγια καλοσήμαδα είναι.
Μα απ' τα τείχη κανείς μαντατοφόρος,
να μάθουμε τι γίνεται εκεί κάτω.
Αλλά ένας να, που τρέχει αγκομαχώντας.* **1170** [1119]

γ) αντωδή 1138-1152

Η ωδή ήταν αφιερωμένη στη δύναμη, την παντοδυναμία των πουλιών. Στην αντωδή τραγουδά ο χορός για την εντυχισμένη του ζωή κατά τη διάρκεια όλων των εποχών του χρόνου.

1146 το θεσπέσιο τζιτζίκι: το θεϊκό, με θεϊκή έμπνευση. Το ίδιο επίθετο χρησιμοποιεί ο Όμηρος για να χαρακτηρίσει το τραγούδι των Σειρήνων και ο Πίνδαρος για να χαρακτηρίσει τους ομηρικούς στίχους. Την ώρα που όλα τα όντα σιωπούν αποκαμωμένα από τη ζέστη, αυτό έχει τη δύναμη και την έμπνευση να τραγουδά.

1151-2 δόσσω... στον Χαρίτων τους κήπους: Η τροφή από μυρτιές και καρπούς Χαρίτων συνδυάζει την κυριολεξία —τα πουλιά απολαμβάνουν την εξαιρετική αυτή τροφή— με τη μεταφορική σημασία της τροφής —τα πουλιά εμπνέονται στο τραγούδι τους από τις Χάριτες, δέχονται πνευματική τροφή από τον κήπο των Χαρίτων.

δ) αντεπίρρημα 1153-1168

1155 τ' Αλέξανδρου τα δώρα: Πρόκειται για τα δώρα που πήρε ο Αλέξανδρος ή Πάρις από τις τρεις θεές, την Ήρα, την Αθηνά και την Αφροδίτη, για να κρίνει την ομορφιά τους.

1157 του Λαυρίου οι κουκουδάγιες: Στο Λαύριο βρίσκονταν τα ορυχεία αργύρου, του υλικού απ' το οποίο γίνονταν τα νομίσματα της Αθήνας. Αυτά είχαν ως διακριτικό τους από τη μιαν όψη την κεφαλή της Αθηνάς κι από την άλλη μια κουκουδάγια.

1160-1 σίτια... φτερούγες: Η στέγαση με δίριχτες σκεπές που επιτρέπανε το σχηματισμό των αετωμάτων ήταν συνηθισμένη για ναούς και όχι για κατοικίες.

1163 θα σας δώσουμε... σουβλερό: Συνεχίζει ο ποιητής τα λογοπαίγνια. Κάποιο εργαλείο πρέπει να είχε το όνομα αυτό (αρχ. *ίεραξ, ιερακίσκος*) και χρησιμοποιεί επίθετο που ταιριάζει και στο πουλί που λέγεται γεράκι και στο εργαλείο (αρχ. *όξύς*).

1164 γούλες: πρόλοδος πτηνού, χώρος όπου τα πουλιά αποθηκεύουν γρήγορα την τροφή που κρίνουν κατάλληλη και την καταναλώνουν, όταν τη χρειαστούν.

1165-6 δάλτε μισοφέγγαρα... χάλκινα (αρχ. *χαλκεύεσθε μηνίσκους φορεῖν ὥσπερ ανδριάντες*): Αναφέρεται σε χάλκινους δίσκους που τοποθετούσαν στις κεφαλές των ανδριάντων για να τους προφυλάσσουν από τις ακαθαρσίες των πουλιών. Οι δίσκοι αυτοί φαίνονταν από το πλάι σαν μισοφέγγαρα.

1169 τα σφάγια... είναι: Σύνδεση με τα όσα γίνονταν, όπου ν' αρχίσει η δευτερεύουσα παράδοση. Πρόκειται για τη θυσία που πρωτοεξαγγέλθηκε στο στίχο 896 και διακόπηκε επανειλημμένα από τους παρασιτικούς χαρακτήρες και τη δευτερεύουσα παράδοση.

Ερωτήματα

1. Δώσε ένα τίτλο στα λόγια του χορού στην ωδή και στην αντωδή και δικαιολόγησέ τον.
2. Τι συνδέει το περιεχόμενο των δύο επιρρημάτων; Έχει κάποια σχέση με το πνεύμα που εκφράζεται στις δύο ωδές;

ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ Α

Πού, πού 'ναι, πού πού πού 'ναι, πού 'ναι, πού 'ναι
ο *άρχοντας Πεισέταιρος;

ΠΕΙ. Εδώ 'μαι.

ΑΓΓ. Α Σου χίστηκε το τείχος όλο.

ΠΕΙ. Μπράδο.

1175 [1124]

ΑΓΓ. Α Ωραίο και μεγαλόπρεπο έργο· τόσο
πλατύ, που να μπορούνε να περάσουν
απάνω του, πλάι πλάι, με αμάξια που άτια
τα σέρνουν όσος είν' ο δούρειος ίππος,
αντικριστά, δυο ...ψεύτες.

ΠΕΙ. Ηρακλή μου!

1180 [1129]

ΑΓΓ. Α Και το ύψος του εκατό είν' οργιές· ναι, ο ίδιος
το 'χω μετρήσει.

ΠΕΙ. Ω Ποσειδώνα, τι ύψος!

ΑΓΓ. Α Ποιοι το 'χτισαν, τόσο τεράστιο τείχος;
Πουλιά, κανένας άλλος, ούτε χίστης
ούτε πετράς ή Αιγύπτιος πλιθοφόρος·
μόνο πουλιά που σάστισα. Έρθαν τριάντα
χιλιάδες γερανοί από τη Λιθύη
με πέτρες στην κοιλιά τους για θεμέλια·
κι οι ορνυκοσούρτες σπούσανε τις πέτρες
με τα ραμφιά. Δέκα χιλιάδες πάλι
λελέκια έφτιαναν πλίθους· κι από κάτω,
πουλιά των ποταμών, τα βροχοπούλια
κι άλλα, νερό στα ουράνια κουβαλούσαν.

1190 [1139]

ΠΕΙ. Και πηλό ποιοι τους φέρνανε;

ΑΓΓ. Α Οι ταικνιάδες,
με πηλοφόρια.

ΠΕΙ. Ποιοι τον δάζαν μέσα;

1195 [1143]

ΑΓΓ. Α Αφέντη, αυτό ήταν η σπουδαία ξυπνάδα·
τα πόδια οι χήνες έχωναν σα φτυάρια
κι έριχναν τον πηλό στα πηλοφόρια.

ΠΕΙ. Τα πόδια, αλήθεια, τι δεν καταφέρνουν;

ΑΓΓ. Α Οι πάπιες *αναζωσμένες ακουμπούσαν*
τους πλίθους· και πετούσαν εκεί πάνω
τα χελιδόνια, σαν *παραγιοί, κρατώντας
μυστρί στην πλάτη και πηλό στο στόμα.

1200 [1148]

Αγγελιαφόροι 1173-1241

α) Αγγελιαφόρος Α 1173-1216

Αγγελιαφόρος (αρχ. ἄγγελος). Απαγγέλλει με ύφος που θυμίζει στην αρχή και το τέλος των λόγων του (στα αρχαία ελληνικά λέγεται ῥῆσις) το ύφος των αγγελιαφόρων στην τραγωδία και αναφέρει ενδιαμέσως πολλές κοινολογίες.

1173-4 πού 'ναι ο ἄρχοντας Πεισέταιρος (αρχ. ποῦ Πεισέταιρός ἐστιν ἄρχων;): Είναι η πρώτη φορά που προσαγορεύεται έτσι ο Πεισέταιρος.

1176-83 ωραίο και μεγάλοπρεπο... τόσο τεράστιο τείχος: Οι διαστάσεις του τείχους θυμίζουν σε μέγεθος τα τείχη της Βαθυλώνας που περιγράφει ο Ηρόδοτος {βλ. σχόλιο στους στ. 589-91 και συνοδευτικό κείμενο 9}. Το τείχος όμως της Νεφελοκοκκυγίας υπερέρχει εμφανώς, τουλάχιστον ως προς το ύψος, είναι διπλάσιο από εκείνο.

1181-2 ναι, ο ίδιος το 'χω μετρήσει: Και ο Ηρόδοτος επικαλείται τη δική του προσωπική μαρτυρία για ορισμένα πράγματα που αναφέρει και ακούγονται υπερβολικά.

1186-1210 ήρθαν τριάντα... λες και ήταν ναυπηγείο: Ο ποιητής αναφέρει πουλιά που σύμφωνα με λαϊκές αντιλήψεις και παρατηρήσεις συνδέονται με δραστηριότητες που τους αποδίδει, όπως είναι οι χήνες, τα χελιδόνια, τα παρυδάτια πτηνά (βροχοπούλια). Για τα γεράνια υπήρχε η αντίληψη ότι κατάπιναν μια πέτρα, ώστε να μη παρυσύρονται από τα ισχυρά ρεύματα αέρος. Οι πελαργοί προτιμούν περιοχές κοντά σε χωράφια και υδροδιότοπους, απ' όπου και βρίσκουν εύκολα υλικά για να χτίσουν τη φωλιά τους. Οι τσικνιάδες διαλέγουν έλη με δλάστηση για να στήσουν τη φωλιά τους, ανάμεσα σε καλαμιές ή ιτιές.

1199 τα πόδια... καταφέρνουν: Η φράση μπορεί να προέρχεται από παροιμία που αναφερόταν στη σπουδαιότητα των χειρών. Εδώ δέβαια είναι προσαρμοσμένη στα πουλιά: αυτά έχουν μόνο πόδια!

«οι πάπιες... ακουμπούσαν τους πλίθους» (Ορν. 1200-1).
Χουλιαρόπαπια . [ΕΟΕ]

ΠΕΙ.	Γατί λοιπόν κανένας να πληρώνει μεροκάματα; Ποιοι όμως φτιάσαν, πες μου, τον τείχους το ξυλόδεμα;	1205 [1153]
ΑΓΓ. Α	Πονλιά· οι πελεκάνοι, μαραγκοί παράξιοι· με τα ράμφη πελέκησαν τις πύλες, κι ακούονταν οι χτυπιές, σαν πελεκούσαν, λες και ήταν ναυπηγείο. Με καστροπόρτια όλα κλειστά είναι τώρα, αμπαρωμένα και καλοφυλαγμένα γύρω γύρω· περίπολα έχουν θάλει με κονδούνια, δάρδιες παντού, πυρσούς στα καστροπύργια για τα σινιάλα. Τώρα εγώ θα φύγω, πάω να πλυθώ, και γνοιάσου εσύ για τ' άλλα.	1210 [1157] 1215 [1162]
ΧΟ. (κ.)	Ε συ, τι κάνεις; Απορείς που τόσο γρήγορα οικοδομήθηκε το τείχος;	
ΠΕΙ.	Μα τους θεούς, σαστίζει ο νους του ανθρώπου· σαν ψέματα μου φαίνεται... στ' αλήθεια. Μα κείθε ένας φρουρός μάς φέρνει νέα· ένοπλος χορευτής λες κι είναι, ως τρέχει.	1220 [1167]
ΑΓΓ. Β	Πα πα πα πα! Τι τρέχει; Μίλα.	
ΠΕΙ.	Συμφορά μάς δόρηκε·	
ΑΓΓ. Β	κάποιος θεός, απ' την παρέα του Δία, μπήκε απ' τις πύλες στον... αέρα· ξέφυγε τις καλιακούδες, δάρδιες της ημέρας. Φριχτή και φοβερή έχει κάμει πράξη. Ποιος ήταν;	1225 [1172]
ΑΓΓ. Β	Αγνωστο· ένα μόνο ξέρω, είχε φτερούγες.	
ΠΕΙ.	Έπρεπε να ορμήσουν περίπολα εναντίον του να τον πιάσουν.	1230 [1176/7]
ΑΓΓ. Β	Στείλαμε ιπποτοξότες, τρεις μυριάδες γεράκια· ορμούν μαζί οι γαντζονυχάτοι, γύπας, αϊτός, πετρίτης, κιρκινέζι, βαρδατοπούλι· κι όπως όλοι ψάχνουν, το θεό να δρουν, ο αιθέρας όλος τρέμει απ' των φτερών το θρόισμα και τη φόρα·	1235 [1181]

6) Αγγελιαφόρος B 1217-1241

Κι αυτός με φράσεις που συνηθίζονται στην τραγωδία (στ. 1224, συμφορά που μας δρήκε = αρχ. δεινότητα πεπόνθαμεν) και ο Πει. που ανταποκρίνεται ανάλογα με το ίδιο ύφος (στ. 1228, φριχτή και φοβερή έχει κάμει πράξη = ὃ δεινὸν ἔργον καὶ σθένος εἰργασμένος) μα και η χρησιμοποίηση όρων στρατιωτικών (στ. 1227, σκοπιές της ημέρας = φύλακας ἡμεροσκόπους; στ. 1231, περίπολα = περιπόλους) δημιουργούν το κλίμα του έκτακτου και ανησυχητικού συμβάντος με στοιχεία σοβαροφάνειας.

1222-3 ένας φρουρός... ένοπλος χορευτής λες κι είναι (αρχ. φύλαξ πυρρίχην βλέπων):

Το νέο πρόσωπο που εξαγγέλλεται έδινε την εντύπωση ότι ήταν χορευτής του πολεμικού χορού που λεγόταν πυρρίχιος και χορευόταν από χορευτές που μιμούνταν κινήσεις πολεμιστών.

1227 θάρδιες της ημέρας (αρχ. φύλακας ἡμεροσκόπους): φύλακες που έκαναν σκοπιές της ημέρας.

1230 είχε φτερούγες: Οι θεατές έχουν μια ένδειξη για την ταυτότητα του θεού, δεν διέθεταν όλοι οι θεοί φτερά.

– Και πηλό ποιοι τους φέρνανε;
– Οι ταικνιάδες με πηλοφόρια (Όρν. 1194-5).
Αργυροταικνιάδες. [ΕΟΕ]

	αλλά μακριά δεν είναι, θα 'ναι κάπου εδώ κοντά.	
ΠΕΙ.	Στα τόξα! Στις σφεντόνες! Σαΐτεύετε, θαράτε! Όλο τ' ασκέρι εδώ! Ας μου δώσει κάποιος μια σφεντόνα.	1240 [1186]
ΧΟ.	Πόλεμος πουλιών και θεών ξεσπάει άγρια μάχη. Στ' άρματα! Φυλάττε το νεφοζωσμένο γύρω αέρα, γέννημα του Ερέδους, κάποιος θεός μη σας ξεφύγει και περάσει.	[στροφή] 1245 [1194]
ΧΟ. (κ.)	Και τα μάτια σας τέσσερα ένα γύρο· εδώ κοντά φτερών ακούω αντάρα, σα θεού που τριγυρίζει στον αέρα.	
ΠΕΙ.	Ε συ, πού, πού πετάς; Σταμάτα, στάσου, κόψε τη φόρα. Ποια είσαι; Από ποιον τόπο; Πούθε πετάς εδώ; Να το δηλώσεις.	1250 [1199]
ΙΡΙΣ		
ΠΕΙ.	Έρχομαι απ' την αυλή των θεών του Ολύμπου.	
ΙΡ.	Και πώς σε λένε; Βάρκα ή φακιολίτσα;	
ΠΕΙ.	Είμ' η Ίριδα η γοργή. Σαλαμινία	1255 [1204]
	ή Πάραλος;	
ΙΡ.	Τι θες να πεις;	
ΠΕΙ.	Κανένα βαρβατοπούλι, λέω, δεν αμολιέται, να την τσακώσει;	
ΙΡ.	Εμένα να τσακώσει;	
	Μα τι κακό είν' αυτό;	
ΠΕΙ.	Θα πέσει ξύλο.	
ΙΡ.	Παράξενες δουλειές.	
ΠΕΙ.	Και μες στο τείχος από ποια πύλη μπήκες, σιχαμένη;	1260 [1208]
ΙΡ.	Από ποια πύλη; Μα το Δία, δεν ξέρω.	

Ωδή 1242 – 1246 (στροφή)

1242-6 πόλεμος... περάσει: Οι στίχοι αυτοί περιέχουν την αντίδραση του χορού στο συμβάν που προηγήθηκε, το άγγελμα του δεύτερου αγγελιαφόρου. Ο ποιητής θέλει να παρωδήσει και με τη γλωσσική και με τη μετρική μορφή του αρχαίου κειμένου τον τρόπο με τον οποίο οι ποιητές τραγωδίας και ιδιαίτερα ο Αισχύλος παρουσίαζαν τη συναισθηματική ταραχή των χαρακτήρων τους. Ο παρὰ-ταιρος συνδυασμός εικόνας (πουλιά που πηγαινοέρχονται) και λόγου-ρυθμού (που έχει στοιχεία από τον τραγικό λόγο) προκαλεί το γέλιο.

Ερωτήματα

1. Ποια είναι η χρησιμότητα της αγγελίας του πρώτου αγγελιαφόρου;
2. Ποια είναι η χρησιμότητα της αγγελίας του δεύτερου αγγελιαφόρου; Σύγκρινέ την με το περιεχόμενο της ωδής (στ. 1242-1246) του χορού. Σκέψου, αφού διαβάσεις και την επόμενη σκηνή, ποιο από τα δύο, η αγγελία ή η ωδή, είναι προϋπόθεση για τα όσα ακολουθούν;

Η σκηνή με την ΙΡΙΔΑ 1247-1320

Είναι η πρώτη αντίδραση των θεών στην ίδρυση της νέας πόλης.

Στο σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα πιθανό να γίνεται χρήση του γερανού (αρχ. ή μηχανή) για την εμφάνιση της Ίριδας, της αγγελιαφόρου των θεών (Ἰρίς ἄγγελος, ἄγγελος Διός) στο θέατρο. Πρόσεξε τις συχνές αναφορές στην ιδιότητά της να πετά.

1254 ἄερα ή φακιολίτσα: Με τις φτερούγες και τις ανάλογες κινήσεις της μπορεί να έδινε την εικόνα πλεούμενου (αρχ. *πλοῖον*): **φακιόλι** λέγεται ένα λεπτό ύφασμα, μαντήλι που δένουν οι γυναίκες στο κεφάλι τους· η Ίρις πρέπει να φορούσε κάποιο κάλυμμα στο κεφάλι της, όπως κι ο Ερμής, ο κατεξοχήν αγγελιαφόρος, που απεικονίζεται με καπέλλο.

1255-6 Σαλαμινία ή Πάραλος: Έτσι ονομάζονταν οι δύο ταχείες τριήρεις που χρησιμοποιούσε η πόλη των Αθηνών για να μεταφερθούν επείγοντα μηνύματα και εντολές. Τα πληρώματά τους αμείβονταν περισσότερο από τα πληρώματα άλλων τριήρων.

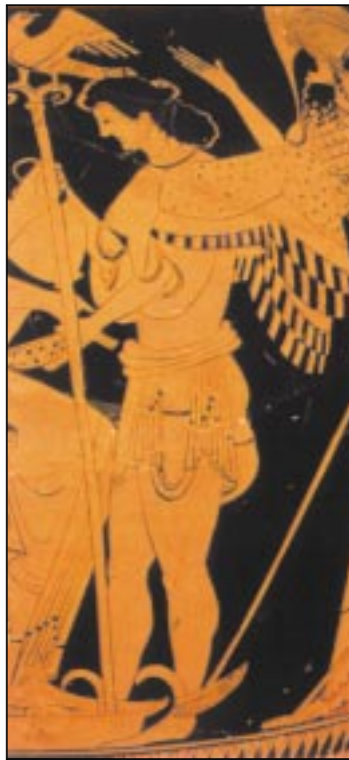
1257 αμολιέται (αρχ. *ἀνίπταται*): η χρησιμοποίηση αυτού του ρήματος αποτελεί ένδειξη ότι η Ίρις είναι «εν πτήσει», έρχεται δηλαδή από ψηλά με τη βοήθεια του γερανού.

ΠΕΙ.	Τ' ακούτε; Την ανήξερη μάς κάνει. Έχεις παρουσιαστεί στους αρχηγούς των καλιακούδων;	
ΙΡ.	Τι λες;	
ΠΕΙ.	Σου θάλαν σφραγίδα τα λελέκια;	1265 [1212]
ΙΡ.	Βρε μπελάδες!	
ΠΕΙ.	Δε σου 'θαλαν;	
ΙΡ.	Μη σου 'στριψε;	
ΠΕΙ.	Κι ούτε άδεια για διαμονή δε σου 'δωσε κανένας πουλοαρχηγός;	
ΙΡ.	Κανένας, μα το Δία.	
ΠΕΙ.	Κι έτσι λαθραία πετάς σε ξένον κράτους τον εναέριο χώρο και το χάος;	1270 [1217]
ΙΡ.	Οι θεοί έχουν άλλο δρόμο να πετούνε;	
ΠΕΙ.	Δεν ξέρω· μια φορά από δω δεν κάνει. Αυτό είναι μια παράδοση. Το ξέρεις πως η σωστή ποινή για σένα θα ήταν ο θάνατος; Και δίκια θα ήταν, όσο για άλλη καμιά απ' τις Ίριδες.	1275 [1221/2]
ΙΡ.	Μα εγώ 'μαι αθάνατη.	
ΠΕΙ.	Θα πέθαινες ωστόσο. Είν' απαράδεχτο, όλοι να μας ξέρον για αρχηγούς τους, κι ασύδοτοι εσείς μόνο να 'στε οι θεοί— η σειρά σας, μάθε το, ήρθε στους δυνατότερους σας να υπακούτε. Μα πες· για πού πετάς, για πού αρμενίζεις;	1280 [1226/7]
ΙΡ.	Εγώ; Σταλμένη απ' τον πατέρα Δία, στους ανθρώπους πετώ, να πω ότι πρέπει προβάτων και βοδιών θυσίες να κάνουν στον Ολύμπον τους θεούς, και να γεμίσουν κνίσα τους δρόμους.	1285 [1231]
ΠΕΙ.	Τι μας λες! Σε τι είδους θεούς;	
ΙΡ.	Σ' εμάς που ζούμε εκεί στα ουράνια.	
ΠΕΙ.	Θεοί 'στε εσείς;	
ΙΡ.	Και βέβαια· ποιος είν' άλλος;	1290 [1235]

1265-9 σου δάλαν σφραγίδα... πουλοαρχηγός: Τα σχετικά με τις σφραγίδες κλπ. ίσως να αποτελούν και ένδειξη ότι λόγω πολέμου είχαν επιβληθεί περιοριστικές διαδικασίες στις διακινήσεις.

1281-2 η σειρά σας... να υπακούτε (αρχ. *ἀκροατέον ὑμῖν ἐν μέρει τῶν κρειττόνων*): Η φράση υπακούει στη λογική του ότι υπερισχύει ο καλύτερος και ο ισχυρότερος.

1284 σταλμένη απ' τον πατέρα Δία: Μόνο στους Όρνιθες παρουσιάζεται ως κόρη του Δία.

«Είμαι η Ίριδα η γοργή» (Όρν. 1255)
Ίρις, η αγγελιαφόρος των θεών (περ. 500 π.Χ., Μόναχο). [Εκδοτική Αθ.]

ΠΕΙ.	Πουλιά οι θεοί 'ναι τώρα των ανθρώπων σ' αυτά χρωστούνε να θυσιάσουν, κι όχι στο Δία· ναι, μα το Δία.	
ΙΡ.	Τρελέ κι ανόητε, τρόμος η θεία οργή, μην την ταράξεις, συθέμελο μην πάει και σου γκρεμίσει το σόι η Δίκη με τσαπί του Δία κι η ασβολερή του κεραυνού τον φλόγα σε κάμει στάχτη με το σπίτι σου όλο.	1295 [1239]
ΠΕΙ.	Άκου, μωρή· τις μπουρμπουλήθρες άσ' τες και ησύχασε. Λυδός ή Φρύγας είμαι, των λόγων σου ο μπαμπούλας να με σκιάξει; Ο Δίας, να ξέρεις, αν με παρασφίξει, φλογοφόρους αϊτούς θα στείλω αμέσως και στάχτη θα του κάμω το παλάτι, το βασιλόσπιτό του· και θα ρίξω απάνω του, στα ουράνια εκεί, κάτι όρνια, πορφυροπούλια, πάνω από εξακόσια, σε λεόπαρδων τομάρια τυλιγμένα. Κάποτε κι ένας Πορφυρίωνας μόνο τον τάραξε. Και πρώτα πρώτα, εσένα της Ίριδας, της διακόνισσας, τα σκέλια θα σου ανοίξω, αν με θυμώσεις, που θ' απορήσεις πώς, ενώ είμαι γέρος, για τρεις ριξιές τα κότσια μου δαστάνε.	1300 [1244] 1305 []
ΙΡ.	Άκου τι λόγια ο πρόστυχος! Να σκάσεις.	1310 [1252]
ΠΕΙ.	Στρίβει από δω, τσακίσου, μη σε πιάσω...	1315 [1257]
ΙΡ.	Ο πατέρας γι αυτή σου την αυθάδεια θα δεις τι θα σε κάμει.	
ΠΕΙ.	Τρέμω ο δόλιος. Βρε δεν τραβάς αλλού με τα φτερά σου, κάποιο νεαρό να πας να κάμεις στάχτη;	1320 [1261]
ΧΟ.	Τους θεούς μπλοκάραμε τον Ολύμπον, δεν περνούνε πια απ' τη χώρα τούτη, κι απ' τη γη θνητός κανένας τώρα δε θα στέλνει απάνω στους ολύμπιους τον καπνό της ιερής θυσίας.	[αντιστροφή] 1325 [1266]

1296 με τσάπι του Δία: η τσάπα χρησιμοποιείται εδώ μεταφορικά για τον κεραυνό.

1297 η ασβόλερῃ... φλόγα: η φλόγα που αφήνει καπνό και μουντζούρα.

1300-1 Λυδός ή Φρύγας... να με σκιάξει: Ήταν παροϊμώδης η δειλία τους, ίσως γιατί δείχνανε συνήθως τέτοια συμπεριφορά δούλοι που κατάγονταν από τη Λυδία ή τη Φρυγία.

1302-1305 ο Δίας... το βασιλόσπιτό του: Ο Πει. απειλεί να εξαπολύσει τους αετούς, τα ευνοούμενα πουλιά του Δία, εναντίον του προστάτη τους!

1305-7 θα ρίξω... πορφυροπούλια (αρχ. πέμψω... πορφυρίωνας ἐς τον οὐρανόν ὄρνις ἐπ' αὐτόν): Πορφυρίων ονομαζόταν και ο βασιλιάς των Γιγάντων και κύριος αντίπαλος του Δία κατά τη Γιγαντομαχία (βλ. το στίχο 1309).

1308 σε λεόπαρδων... τυλιγμένα: τυλιγμένα με δέρματα λεοπαρδάλεων. Τα πόδια των Γιγάντων ήταν φοιιδωτά είτε κατέληγαν σε φίδια.

1315 άκου... Να σκάσεις: Μετά τα όσα άκουσε η Ίρις, χάνει την ψυχραιμία της και εγκαταλείπει το τραγικό ύφος που χρησιμοποιούσε ως τώρα.

1317-8 ο πατέρας... κάμει: Η Ίρις πρέπει να απομακρύνεται σιγά-σιγά με τη *μηχανή*, την ώρα που απαγγέλλει το στίχο.

1320 κάποιον νεαρό να πας να κάμεις στάχτη: με τη φωτιά του κεραυνού, αλλά και μ' εκείνη του έρωτα!

Αντωδή 1321 – 1325 (αντιστροφή)

1321-1325 τους θεούς... ιερής θυσίας: Το τραγούδι αυτό του χορού είναι η αντίδρασή του στην αποπομπή της θεάς Ίριδας, της θεάς που αποτελούσε ενόχληση για τον Πει.

Ερωτήματα

1. Σχετίζεται με κάποιο τρόπο η αντωδή (στ. 1321-1325) με τη σκηνή που προηγείται;
2. Σύγκρινε την άποψη των στίχων 1291-1293 με εκείνη των στίχων 601-608.

ΠΕΙ. Μα ο κήρυκας που πήγε στους ανθρώπους
δε γύρισε· πολύ παράξενο είναι.

ΚΗΡΥΚΑΣ

Πεισέταιρε, ω σοφότητε, ω μακάριε,
ω πάνσοφε, ω *σοφότητε, ω δοξασμένε,
ω τρισμακάριε... *Δώσε την εντολή σου.*

ΠΕΙ.

**Ti* λές;

KH.

Με το χρυσό στεφάνι τούτο
 όλοι μαζί σε στεφανώνουν οι λαοί
 τιμώντας τη σοφία σου.

ΠΕΙ.

**Τους λαούς όλους*

τους ευχαριστώ*. Γιατί όμως με τιμούνε;

KH.

Ου οράνιας δοξασμένης πολιτείας
εσύ ιδρυτή, δεν ξέρεις τι μεγάλο
οι άνθρωποι σου έχουν σεβασμό, και πόσοι
τη χώρα σου θαυμάζουν. Πριν τη χτίσεις,
μα λακωνομανία τους είχε πιάσει·
δεν έτρωγαν, δεν πλένονταν, αφήναν
μακριά μαλλιά, σωκρατοφέρνανε όλοι,
κρατούσαν κοντοράβδια· τώρα αλλάξαν,
πουλομανία τούς βρήκε, είν' η χαρά τους
τρόπους πουλιών να ξεσηκώνουν σε όλα.
Μύγες σα χάφτουν τα πουλιά πετώντας,
χαζεύουνε κι αυτοί και χάφτουν μύγες·
στο δάσκαλο όλοι στέλνουν τα παιδιά τους
κι όπως σκαλίζουν οι όρνιθες το χώμα,
κι αυτά ορνιθοσκαλίσματα μαθαίνουν.
Απ' τη μεγάλη αυτή πουλομανία
ονόματα πουλιών πολλοί έχουν πάρει.
Μέσα στ' αλώνι κάποιας Φιλομήλας
με την Παγόνα χόρευε ο Περγόδικης·
κι έξυπνοι και κουτοί πουλιά έχουν γίνει,
εκείνοι είναι ξεφτέρια, ετούτοι μπουφίοι.
Πουλομανία! Κι όσα τραγουδία λένε,
γεμάτα από πουλιά· σου τραγουδάνε
τη 'γερακίνα', το 'άσπρο περιστέρι',
σειούνται οι κοπέλες ίδιες σουσουράδες
κι αλλάζουνε φιλιά σαν τα τρυγόνια.
Αυτά οι άνθρωποι κάνουν εκεί κάτω.

1340 [1282]

1345 []

1350 [1290]

1355 []

1360 []